

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Ο Άγγελος Βλάχος γιομίζει με τη δράση του μιάν ολόκληρη εποχή, την εποχή, που ακολούθησε τη μεγάλη επανάσταση του 1821. Γιός παλαιού αγωνιστή, του Σταύρου Βλάχου, που πολέμησε για την απελευθέρωση της χώρας, και κατόπιν διηύθυνε το υπουργείο της Παιδείας επί Όθωνος κατά τὰ χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου, ανήκε σὲ μιὰ οἰκογένεια που κράτησε τὸ σπαθὶ μαζί και τὴν πέννα. Ὁ Σταύρος Βλάχος γνώριζε σχετικῶς ἀρκετὰ γράμματα, καθ' ὅσον πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση μαθήτευσε κοντὰ σὲ δυὸ ἐξαιρετικούς δασκάλους τῶν τότε χρόνων: Τὸν Γιῦρρο τὸν Θεσσαλὸ και τὸν Γιάννη Παλαμᾶ, γιὸ τοῦ μεγάλου Παναγιώτη Παλαμᾶ, που ἴδρυσε τὴν Παλαμαῖα Ἀκαδημία στὸ Μεσολόγγι. Αὐτὸ ἦταν πάρα πολὺ γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ στὴν Ἀθήνα. Δείχνει πῶς ἡ οἰκογένεια σεβόταν κι' ἐκτιμοῦσε τὰ γράμματα, τότε, ὅποτε ἡ μόρφωση κι' ἡ πιὸ «μικρὴ» ἀποτελοῦσε πολυτέλεια και νομιζόταν χάσιμο πολῦτιμοι χρόνου....

Τὴν κλίση αὐτὴ πρὸς τὶς σπουδές, τὴν ἀγάπη καλλίτερα πρὸς τὴ μάθηση ἀκολούθησε κι' ὁ Άγγελος Βλάχος, που γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1838. Μέσα στὸ σπίτι του σύχναζαν μερικοὶ νέοι, που κατόπιν ἀναδείχθηκαν κι' αὐτοί, εἴτε ὡς δημοσιογράφοι, εἴτε ὡς ποιητές, εἴτε ὡς ἄλλοι κοινωνικοὶ παράγοντες τῶν Ἀθηνῶν πρῶτα και κατόπιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκεῖ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα, ἀναδείχθηκε τὸ πνεῦμα τοῦ Βλάχου, με τὶς ἀναμνήσεις τῆς ἱερῆς επανάστασεως και τὶς ἐπικοινωνίες με τοὺς πάρα πάνω φίλους και γνωστοὺς τῆς οἰκογένειας. Μεταξὺ τούτων ἦσαν οἱ Σούτσοι, οἱ Βυζάντιοι, ὁ Ζαλακώστας, ὁ Τερτζέτης, ὁ Καρασούτσας κι' ἄλλοι νεώτεροι, μέλλοντες τροβαδούροι και λόγιοι, ὁπαδοὶ στὴ λογοτεχνία τῆς Ἀθη-

ναϊκῆς Σχολῆς που τότε μεσορανοῦσε. Ὁ νέος Βλάχος γνωρίστηκε μ' ὅλους αὐτοὺς και μάλιστα με μερικοὺς συνδέθηκε με στενὴ φιλία, που διατηρήθηκε μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐνας ἀλληλοθαυμασμός μεταξὺ τῶν νεώτερων, ἰδίως, τὸν ἔφερε πολὺ γρήγορα στὴν ἐπιφάνεια. Ἦταν μόλις 14 χρόνων, ὅταν ἐμπιστεύθηκε τὰ πρῶτα του ψελίσματα στὰ περιοδικὰ και τὶς ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας. Ἀλλ' ὡς ἀφήσουμε μόνου τοῦ Βλάχου νὰ μᾶς διηγηθεῖ τὰ πρῶτα ἐκείνι τῆς νιότης του χρόνια, ὅποτε φτερὰ δόξης ποιητικῆς και πολιτικῆς σκέπαζαν τοὺς ὤμους του, καθὼς και τῶν φίλων του. Ἀφιερώνοντας τὰ «Λυρικὰ Ποιήματα» στὸν Ἀναστάσιο Βυζάντιο, τὸν κατόπιν διευθυντὴ τῆς καλύτερης ἑλληνικῆς ἐφημερίδας, που ἐκδόθηκε μέχρι σήμερα, τῆς «Ἡμέρας» τῆς Τεργέστης, γράφει τὰ ἐξῆς:

«Ἐνθυμεῖσαι, Ἀναστάσιε, τοὺς ὠραίους ἐκείνους τῆς πρώτης και καλλίστης ἡμῶν νεότητος χρόνους, καθ' οὓς, δεκαεπταετίς μόλις τοῦ Πανεπιστημίου φοιτηταὶ —ἀληθινοὶ ὁμως— ἀναρριχώμεθα τὴν πρωΐαν, πρὶν ἢ ἔτι σημάνη τῶν παραδόσεων ἡ ὥρα, εἰς τὰς θυμοσπάρτους πλευρὰς τοῦ Λυκαβηττοῦ, ἵνα τρυφήσωμεν θεώμενοι ἔνθεν μὲν ὀνατέλλοντα τὸν ἥλιον, ἐκείθεν με τὴν πόλιν ἀφυπνώσαν ὑπὸ τὸν διαφανὴ πέπλον τῆς ἐωθινῆς ὀμίχλης. Ἐνθυμεῖσαι τὰς ἡρέμους ἐκείνας και πλήρεις γοητείας ἐσπέρας, οἷας διηρχόμεθα ὑπὸ τὰς πυκνὰς σκιάδας τῶν δενδροστοιχιῶν τοῦ βασιλικοῦ κήπου, ἀμύθητον ἔχοντες τὴν φλυαρίαν, λογοκοποῦντες και ἀπαγγέλλοντες στίχους, ἐν ἀθῶα παιδικῇ πονηρίᾳ, ὅτε μὲν τοὺς ἰδίους ἡμῶν εἰς μεταφράσεις τοῦ Λαμαρτίνου και τοῦ Οὐγγῶ ὑποβάλλοντες, ὅτε δὲ ταύτας ἐν κμπορρήμονι μετριοφροσύνη, ὡς πρωτότυπα ἡμῶν ἔργα, πρὸς στιγμὴν ἀσμενιζόμενοι;...

Ὠραῖοι χρόνοι ἐκεῖνοι! Χρόνοι νεότητος,

χρόνοι πολλῶν ἐλπίδων καὶ μερίμνης ὀλίγης. Ἄν δὲ σύ, φυλλομετρῶν τὸ βιβλίον, σταματήσης ποῦ καὶ ποῦ ἀλλόφρων τὸ βλέμμα σου καὶ αἰσθανθῆς ἀναγινώσκων ταχύτερον τινὰ τῆς καρδίας σου παλμόν, οἶον ἤχῳ τῶν παλαιῶν μας ἐκείνων, τῶν παιδικῶν, ἔχω ἀμειβῆν πολὺ τῆς προσφορᾶς μου ὑπερτέραν...» (Ἄγγελου Βλάχου: Λυρικά Ποιήματα, ἐν Ἀθήναις 1875, σ. 3—6).

Ἔτσι πέρασε ἡ νιότη τοῦ Βλάχου, μέσα σ' ἓνα ἀμέριμνο καὶ ποιητικὸ περιβάλλον, περιδιαβάζοντας στὴν Ἀθήνα κι' ἀπαγγέλλοντας στίχους μαζί με τὸ Βυζάντιο, κι' ἄλλους νέους φίλους του. Τὸ 1855 εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ πρῶτο του ποίημα, ἀλλ' ἀπὸ τὸ 1852 εἶχαν δημοσιευθεῖ καὶ μερικὰ κριτικὰ ἄρθρα του, στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν». Ὁ κριτικὸς εἶχε προηγηθεῖ ἀπὸ τὸν ποιητὴ, τὸ δραματογράφου, τὸ διδάκτορα τῆς νομικῆς, τὸ δικηγόρου, τὸν ἀκόλουθο τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τὸ μετοφραστή, τὸ λεξικογράφου... Κι' ἄλλοι θὰ μιλήσουν γιὰ τὸ Βλάχο, ὡς ποιητὴ, ὡς μεταφραστή, ὡς διπλωμάτη, ὡς πληρεξούσιο στὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, ὡς βουλευτὴ, ὡς ὑπουργό, ὡς ἀπόστολο τῆς Μεγάλης Ἰδέας, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ ἡ δική μας ἐπισκόπηση θὰ περιοριστεῖ σ' ἓνα μόνο σημεῖο: στὸ Βλάχο ὡς κριτικὸ. Καὶ νομίζω πῶς ὁ Βλάχος πολὺ χρόνο ἀφιέρωσε στὴν κριτικὴ κι' ἀναδείχθηκε, μαζί με τὸ Ροῖδη καὶ τὸν Παλαμά, σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς πρῶτους κριτικούς, τῶν ἀμέσως μετεπαναστατικῶν χρόνων, ποὺ ἀγωνίστηκε, ὅπως κι' οἱ δυὸ ἄλλοι, γιὰ τὴν καθιέρωση τῶν ἀρχῶν του στὰ φιλολογικὰ πράγματα τῆς πατρίδας μας, ὅταν ἀκόμη ἡ Ἑλλάδα μόλις εἶχεν ἀρχίσει νὰ βαδίζει στὸ δρόμο τῆς κριτικῆς. Οἱ ἀγῶνες του αὐτοὶ γύρω στὴν κριτικὴ, ποὺ διεξήχθησαν με πολὺ πάθος, εἶναι νομίζω καὶ τὸ κυριώτερο καὶ δημιουργικώτερο σημεῖο τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας του, τὸ περισσότερο βιώσιμο καὶ συνεπῶς μόνιμο μέσα στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.

Ὁ Βλάχος ἀπὸ τῆς πρώτης διδακτορικῆς μελέτης του, ποὺ δημοσίευσε, τὸ 1860, ἄφησε ἀπλῶς νὰ φανεῖ πῶς ἤξερε νὰ χειρίζεται τὰ διάφορα ζητήματα κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν, βασισμένον στὶς πηγὰς καὶ τὰ πιὸ ἀξιόλογα βοηθήματα, με προσωπικὴ ἀντίληψη τῶν προβλημάτων καὶ με πολλὴν ἀνεξαρτησία γνώμης. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἐφάρμοσε καὶ στὶς πρῶτες φιλολογικῆς ἐργασίες του. Καὶ πραγματικά, τὸ σεβασμὸ του σ' αὐτὲς καὶ τὸ θάρρος του γύρω στὰ ζητήμα-

τα τῆς κριτικῆς, φανέρωσε λίγο ἀργότερα, ἔταν τὸ 1864 ἀποφάσισε νὰ καταπιασθεῖ μ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα προβλήματα τῆς παγκόσμιας κριτικῆς, ποὺ δίνει λαθὴ σ' ἀπειρα ἄλλα θέματα τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ποιητικῆς: στὸ Ὀμηρικὸ Ζήτημα. Εἶχε τότε προκηρυχθεῖ ὁ Ροδοκανάκειος φιλολογικὸς διαγωνισμὸς με θέμα τὴν ἱστορία τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Βολφίου καὶ τῶν νεωτέρων, ποὺ ἀμφισβήτησαν τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὀμήρου καὶ διέσπασαν τὴν ἑνότητα τῶν Ἐπῶν, ὑποστηρίζοντας πῶς αὐτὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ ἔψαλλαν οἱ ραψῶδοι καὶ ποὺ εἶναι ἔργα ἐνὸς ποιητῆ, τοῦ Ὀμήρου.

Ὁ Βλάχος κατέβηκε στὸν ἀγῶνα μόλις 25 χρόνων καὶ κέρδισε τὸ βραβεῖο. Φαίνεται πῶς οἱ σπουδὲς του στὴ Γερμανία (1861—1863) δὲν εἶχαν περιορισθεῖ μονάχα στὰ νομικά, ἀλλ' εἶχαν ὡς ἀντικείμενο τὴ γενικὴ μόρφωση καὶ τὴν ἐπίδοση στὴ φιλολογία καὶ τὴν κριτικὴ. Ἀλλοιῶτα δὲν ἐξηγιέται, πῶς ὁ Βλάχος μπόρεσε νὰ γράψει μιὰ τόσο ἐκτεταμένη μελέτη, πάνω μάλιστα στὸ τόσο ἐπίμαχο ζήτημα τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων. Ὁ τίτλος τους εἶναι: «Τὸ Ὀμηρικὸν Ζήτημα, ἢτοι ἱστορία τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, πραγματεία Ἀγγέλου Βλάχου, τμηματάρχου ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Ροδοκανακείῳ φιλολογικῷ διαγωνισμῷ τοῦ 1865. Ἐν Ἀθήναις, τύποις καὶ δαπάνῃ Ἰω. Ἀγγελοπούλου (Κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς ἀριθ. 72) 1866» σελ. α'—σι', 1—179). Τὸ ἔργο βέβαια εἶναι ἡ ἐξιστόρηση τοῦ Ὀμητικοῦ ζητήματος, ἀλλ' ὁ Βλάχος ἐκτείνεται καὶ στὸ κυριώτερο σημεῖο, τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ποιητῆ, δημιουργοῦ τῶν ποιημάτων... Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴ μελέτη αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἀπέραντη, ἢ καταπληκτικὴ γνώση τοῦ θέματος σ' ὅλες τὶς ἐποχές, καθὼς καὶ τῆς διβλιογραφίας, ἐνημερωμένες μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων, μὰ κι' οἱ προσωπικὲς γνώμες τοῦ Βλάχου γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἐπῶν καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ὀμήρου καὶ γενικῶς γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ.

«Τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν, τονίζει ὁ κριτικὸς, γεννᾷ τὸ ἔθνος του αὐτὸ κατ' ἀναπόφευκτον ἀνάγκην... Τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν ζωογονεῖ αὐτὸς ὁ τῆς ἐποχῆς του πνευματικὸς βίος, ὁ διαιωνιζόμενος ὕστερον διὰ τῶν ἔργων τοῦ. Αἱ ποιήσεις του εἶνε εὐρὺ τοῦ ἔθνους του κάτοπτρον... Ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς αἰσθάνεται ὅ,τι καὶ τὸ παραγωγὸν αὐτὸ ἔθνος»

πνέει τὴν ἀληθῆ ἐκείνου πνοὴν καὶ τὰ ἔργα του παραμένουσιν, ὡσεὶ θεία τις κιβωτός, ἐγκλείουσα ὀλόκληρον τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης περιόδου τὸν βίον, τὰς θρησκευτικὰς τῆς ιδέας, τὰς ἱστορικὰς τῆς περιπετείας, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς, τὰς ἀρετὰς τῆς καὶ τὰς κακίας τῆς, τὸν διάκοσμον, τέλος, ὅλον τὸν συναποτελοῦντα τὸ ἔθνος αὐτό. Τοιαύτη ἡ ἐπίζηλος μοῖρα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ» (σελ. 2—3).

Καὶ καταλήγει μὲ τὰ ἐξῆς, πού ἀποτελοῦν καὶ τὸ γενικὸ συμπέρασμα τοῦ κριτικοῦ:

«Ὁ Ὅμηρος ὑπῆρξε δημοτικὸς ποιητής, ἀλλὰ μέγας καὶ ἐξέχων κληροδοτήσας δὲ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, διότι ἀντικατώπτρισεν ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ὀλόκληρον τὸν ἐθνικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὁ Ὄσσιανὸς τῶν Κελτῶν, ὡς ὁ Βαλμίκης τῶν Ἰνδῶν, ὡς ὁ Φερδούσης τῶν Περσῶν. Ἐποίησε δὲ τὰ ἔπη του συλλαβῶν πρότερον ὀλόκληρον τὴν θεμέλιον ἐκατέρου ιδέαν καὶ ἀναπτύξας αὐτὴν βαθμηδὸν διὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς ποιητικοῦ νοός του» (σελ. 178).

Κριτικὸς ὡς ὁ Βλάχος, ἔχοντας μὲ τέτοια εὐρύτατη γνώση τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ τῆς ποιήσεως, μὲ ἀσφάλεια μποροῦσε νὰ κρίνει ὄχι μόνον τὴ φιλολογία τῆς Εὐρώπης, τόσο τὴν κλασσικὴν, ὅσο καὶ τὴ ρωμαντικὴν, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὴν ἑλληνικὴν, πού στὰ χρόνια του μόλις ἀρχίζε τὴ δρᾶση τῆς. Ἡ κατ' ἐξοχὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία, δὲν εἶχε παρὰ ζωὴ λίγων δεκαετηρίδων... Εἶχε δὲ γνωρίσει ὁ Βλάχος τοὺς κυριώτερους ἀντιπρόσωπους τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας κι' εἶχε ἄμεση ἐπαφὴ μαζί τους κι' ἄμεση γνωριμία μὲ τὰ ἔργα τους. Οἱ κυριώτεροι τούτων ἦσαν ὁ Σολωμὸς, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Τυπάλδος, οἱ Σούτσοι, Ἀλέξανδρος καὶ Παναγιώτης, οἱ Ραγκαβῆδες, ὁ Καρασούτσας, ὁ Τερτζέτης, ὁ Ζαλακώστας, κι' ἄλλοι. Μὲ τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς σχετιζόταν στενὰ κι' εἶχε καλλιεργήσει καὶ πολὺ φιλικοὺς δεσμούς. Μποροῦσε συνεπῶς νὰ τοὺς εἰογραφήσει καὶ τοὺς κρίνει ἀσφαλέστερα καὶ λεπτομερέστερα. Ἀπὸ τὶς μεταφράσεις του, σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες, φαίνονταν ἄνθρωπος πού σεβόταν τὴν παράδοση κι' ἔρρεπε στὸν κλασσικισμό: Γκαίτε, Σίλλερ, Σαίξπηρ, Λέσσιγκ, Σάνδη, Χάινε, ἦταν οἱ συμπάθειές του, κι' ἀπὸ τοὺς δικούς μας: Σούτσοι, Ζαλακώστας, Τερτζέτης, ὅλοι ἀγωνιστὲς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως καὶ ποιητὲς, στραμμένοι πρὸς τὴν παράδοση καὶ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα. Τὸ ἔθνος,

προτοῦ νεωτερίσει ἔπρεπε νὰ ποτισθεῖ ἀπὸ ιδέες σταθερὲς καὶ καθιερωμένες, ἀπὸ ἰδανικὰ βασισμένα στὰ κλασσικὰ παραδείγματα, ἀπὸ ἔργα ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεων...

Κι' ἡ εὐκαιρία δὲν ἄργησε νὰ παρουσιασθεῖ, γιὰ νὰ διακηρύξει τὶς ιδέες του, πού καὶ πρὶν εἶχαν ἀμφισβητήσει πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ψαλίδα, ὁ πατριάρχης, ὅπως τὸν ὠνόμαζαν, τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἄν καὶ καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο, ὅμως κατεῖχε κι' ὅλες τὶς νεώτερες φιλολογίες, τὴ Γαλλικὴν, τὴν Ἀγγλικὴν, τὴ Γερμανικὴν, τὴν Ἰταλικὴν καὶ κυρίως τὴ νεώτερη Ἑλληνικὴν, ἀπὸ τοῦ Κορνάρου μέχρι τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Σολωμοῦ, πού γνώρισε τὸν ἕνα στὰ Γιάννινα καὶ τὸν ἄλλον στὴν Κέρκυρα. Ὁ Ἀσώπιος, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ πρῶτο δοκίμιό τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παναγιώτη Σούτσου μὲ τὸν τίτλο: «Νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου Λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων, ἐν Ἀθήναις 1853» — ἀνέλυε τὴ νεοελληνικὴ φιλολογικὴ παραγωγή σὲ μελέτη πού παρέμεινε κλασσικὴ στὸ εἶδος τῆς, τὴν ἐξῆς: «Τὰ Σούτσεια ἦτοι ὁ κύριος Παναγιώτης Σούτσος, ἐν Γραμματικαῖς, ἐν Φιλολογίαις, ἐν Σχολάρχαις, ἐν Μετρικαῖς καὶ Ποιηταῖς ἐξεταζόμενος, 1853» (σελ. 1—264).

Ἡ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

(1853—1872)

Στὰ Σούτσεια ὁ Ἀσώπιος ἐξετάζει λεπτομερέστατα τὸ ἔργο τοῦ Παναγιώτη Σούτσου, τοῦ σχολάρχου τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὅπου ἀποψη γλωσσικὴ, γραμματικὴ καὶ μετρικὴ καὶ περιορίζεται μετὰ στὸν κάπως στενὸ αὐτὸ κύκλο, χωρὶς νὰ μιλάει εὐρύτερα γιὰ τὴν ποίηση. Εἶναι ἔργο βαρὺ καὶ δυσκίνητο μὲ πολλὴ «σχολαστικὴ ἡρα», μὲ μεστὸ ἀπὸ σοφία, παρατήρηση κι' ἐπιθετικότητα ἐναντίον τῆς λογίας παραδόσεως, κι' ἕνας ὕμνος τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ τῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων ποῦγραψαν σ' αὐτὴ. Στους ξερούς κι' ἀλύγιστους καὶ χωρὶς περιεχόμενον στίχους τοῦ Σούτσου ἀντιπαραθέτει στίχους τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τοῦ Βηλαρᾶ, πού φαίνεται πὼς γνωρίζει καταλεπτῶς τὸ ἔργο. Φθάνει μάλιστα στὴν ἐξῆς παρά-

τολμὴ κρίση γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Γιαννιώτη ἀναγεννητή: «Ἐν Ἠπειρῷ καταντικρὺ τῆς Κερκύρας, ἐν Ἰωαννίνοις ὁ Ι. Βελλαράς καὶ σατυρικὰ καὶ λυρικὰ καὶ ἀλλοῖα ποιήματα ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καλλιώτερον τῶν σουτσειῶν ἐποίησε. Ὅσον ἀξίζει ἢ εἰς τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτοῦ Κυρίτζη ὡδὴ καὶ τὸ ποίημα εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Σουλίου, δὲν ἀξίζουσιν, ἄνευ ὑπερβολῆς, ὅλα ὁμοῦ τὰ ποιήματα τοῦ Π. Σούτσου. Τὰ δύο ταῦτα ποιήματα μετ' ἄλλων πολλῶν ἑτέρου εἴδους δὲν περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἔκδοσιν τῶν ἄλλων ποιημάτων τοῦ μακαρίτου Βελλαρά» (1). Ἀλλὰ καὶ πολλὰς φορές μνημονεύει τὰ λαμπρὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ καὶ παραθέτει στίχους του, παραλληλίζοντας τὸ κάλλος τῶν κομματιῶν τοῦ Λάμπρου, πρὸς τὴν ψυχρότητα τοῦ Σουτσικοῦ στίχου (2). Κι' αὐτό, ἐνῶ ζοῦσεν ἀκόμη ὁ Σολωμὸς στὴν Κέρκυρα κι' εἶχεν ἐντελῶς ξεχαστεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους στιχοπλόκους, τοὺς θαυμαστὰς κι' ὄπαδους τῶν Σούτσων. Ἡ ἀντιπαράθεσις αὐτῆς στίχων γραμμένων στὴ δημοτικὴ, δείχνει τὶς ἀληθινὰς προτιμήσεις τοῦ Ἀσώπιου κι' ὑποσημαίνει πῶς ἀπέναντι τῆς δῆθεν καθαρολογίας τοῦ Σούτσου, μιὰ μόνη ποίηση ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα ἢ δημοτικὴ, ἢ κρητικὴ, κι' ἐκείνη τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Τερτζέτη καὶ τοῦ Βηλαρά· ὀνομάζει δὲ ἀνάληπτους καὶ ψυχροὺς σχολαστικούς καὶ μικρολόγους ὄσους δὲν αἰσθάνονται τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ παράθεσε ἀπὸ τὸ Λάμπρο του (σελ. 262). Καὶ τέλειωνε τὴ βαρειά, κι' ἀπιστομωτικὴ κριτικὴ του, μὲ τὸν ἐξῆς καταπέλτη ἐναντίον τοῦ Σούτσου: «Ἡμεῖς μόνον σκοπὸν εἶχομεν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἀκριβῆ γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς ἔχων ὁ κύριος Π. Σούτσος, δὲν εἶνε γραμματικός· ὅτι ἀγνοῶν τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς καὶ οὐδ' ὀλίως, γνωρίζων τί ἐστὶ κριτικὴ, δὲν εἶνε φιλόλογος· ὅτι οὐδὲν προσὸν κατέχων τῶν τῶν Σχολῶν ἀποτελούντων, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὀνομασθῆ σχολάρχης· ὅτι οὐδὲ τὸ ἀλφάβητον τῆς μητρικῆς γνωρίζων εἶνε ἀμετροεπής· ὅτι οὐχὶ μέγας ποιητὴς ἀλλὰ καὶ στιχοπλόκος ὑποφερτὸς ἂν ὀνομασθῆ πρέπει νὰ δοξάζη τὸν Θεὸν τοιαύτην ἐπιείκειαν εἰς τὰς γνώμας τῶν κριτῶν ἐμπνέοντα. Περί τῶν ἄλλων ἄλλοις μέλλη» (σελλ. 258). Συμπέρασμα: ἀπ' ὀλόκληρο τὸ Βλαχάβα τοῦ Σούτσου μὲ πεποίθησι καὶ χωρὶς ὑπερβολὴ μόνις λίγοι στίχοι μπορεῖ νὰ ἐπιπλεύσουν ὡς δόκιμοι καὶ «Προφήτευσεν πῶς ὕστερα ἀπὸ λίγο οὐδὲ θέλουσι πιθανῶς μνημονεύ-

ονται τὰ τοῦ Σούτσου ποιήματα»!! (σελ. 241). Αὐτὴ ἦταν ἡ ποιητικὴ ἀξία τοῦ σχολάρχου τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς.

Καὶ διαβάστηκε ἄπληστα τὸ «Κύκνειον ἐκεῖνο ἄσμα τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς» (4), ὅπως ὠνόμασε τὴν ἀπάντησις ὁ Ροΐδης, ἀλλ' οὔτε οἱ φιλολογικὲς προτιμήσεις ἀλλάξαν, οὔτε καὶ ἡ καθαρῶς ὀπισθοχώρησε. Ἐδωκεν ὅμως τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἀφορμὴν σὲ πολλὰς καὶ σφοδρὰς ἀπαντήσεις κι' ἀνταπαντήσεις ἀπὸ μέρους τῶν φίλων τοῦ Ἀσώπιου. Ἔτσι ὁ τότε ἐπικριτικώτατος καὶ γνώστης τῶν ἐπτανησιακῶν πραγμάτων, καθὼς καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως Γεώργιος Χρυσοβέργης, φανατικὸς ἀρχαῖστος δάσκαλος στὸ σχολεῖο τοῦ Παλαμά, ἔγραψε ἐναντίον τῶν «Σουτσειῶν» τὴν δηκτικὴν κι' ἀξιοπρόσεχτη μελέτη μὲ τὸν ἀλλόκοτον τίτλον: «Τὸ Ἐπιδόρπιον τοῦ Γραμματοφάγου ἢ ὁ αὐτόβλητος Σουτσοκρούστης ὑπὸ Γ. Χ., Ἀθηνησι, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφῆς, 1855» (σελ. 1—102). Κυρίως τὸ φυλλάδιον εἶναι στενὰ γραμματικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ ποῦ καὶ ποῦ διακρίνει κανεὶς πῶς ὁ συγγραφέας του ἔχει γνώσιν τῆς φιλολογικῆς κινήσεως τῆς Ἑλλάδος, μνημονεύοντας τιμητικὰ κι' αὐτὸ τὸ Σολωμό, ποῦ τὸσον ἀντιπαθούσαν οἱ Σούτσοι καὶ περνοῦσε σὰν χυδαῖστος καὶ καταστροφεὺς τῆς γλώσσης (σελ. 8, σημ. 1). Κι' ἀκόμη παραθέτει στίχους τοῦ Γαζέλη, τυπωμένους κι' ἀνέκδοτους! (σελ. 5).

Ὁ Χρυσοβέργης δὲν εἶχεν ἀρκεστεῖ στὴν ἐπικρίσιν τοῦ Ἀσώπιου, μὰ μιλοῦσε προσβλητικὰ καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους λογίους τῆς ἐποχῆς κι' ἰδίως χτυποῦσε τὸν Σκαρλάτο Βυζάντιον, στὸν ὁποῖον ὀφείλουμε τὸ μοναδικὸ ἐκεῖνο Λεξικὸν τῆς Κοινῆς, ποῦ τυπώθηκε τρεῖς φορές (1834, 1856, 1872) καὶ ποῦ τὸσον ὠφέλησε τὶς νεοελληνικὰς σπουδὰς, ἂν καὶ συντάχθηκε μᾶλλον σκοπὸν. Ὁ Βυζάντιος ἀμύνηθη καὶ δημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἐφημερίδᾳ τῶν Φιλομαθῶν» (5) μακρὸν ἄρθρον γραμματικὸν καὶ προσωπικὸν περιεχόμενον. Κι' ἄλλοι φίλοι τοῦ Ἀσώπιου καὶ καλοὶ λόγοι, ὁ κατόπιν καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον Γεώργιος Παπασλιώτης ἐπενέβηκε στὸν ἀγῶνα κι' ἔγραψε δυὸ ἄρθρα ἐν τῇ ἐφημερίδᾳ «Ἀθηναί» (6). Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Βυζάντιου καὶ Παπασλιώτη ἦσαν βίαιαι κι' ὑβριστικαί κι' ὁ Χρυσοβέργης ἐριστικὸς πάντα κι' εἰρωνικὸς, ξέροντας νὰ χειρίζεται θαυμάσια τὸν λόγον, μὲ μεγάλη δόσιν λιβελλογραφικῆς εὐστροφίας, δὲν ἀφῆσεν ἀναπάντητους τοὺς δυὸ ἐπικριτὰς του. Κυκλοφόρησε νέο ἐξυπνότατον φυλλάδιον.

μὲ τὸν ἐπίσης ἀλλόκοτο τίτλο: «Ὁ Σκαρλάτος ἢ τοῦ ἐπιδορπίου τὰ θαυμάσια ὑπὸ Γ. Χ., Ἀθήνησι. Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1855» (σελ. 1—114). Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε πὼς παρ' ὅλη τὴν κλίση τοῦ Χρυσοβέργη στὶς συντηρητικὲς ἀρχὲς καὶ τὴν προσήλωσή του στὴν καθαρεύουσα καὶ στὸ δόγμα τῆς ἐπιστροφῆς στὴ γλῶσσα τοῦ Πλούταρχου, τὰ φυλλάδιά του περιέχουν πολλὲς κι' ἄγνωστες πληροφορίες, γιὰ τὴ φιλολογικὴ κι' ἐκπαιδευτικὴ κίνηση ἀπὸ τὰ 1824—1850. Αὐτὸς ὁ συντηρητικὸς, μὰ περίεργος κι' ἀλλόκοτος ἀρχαϊστής, ὄχι μόνον σύνταξε μίαν ἀπὸ τὶς πρῶτες γραμματικὲς τῆς καινῆς ποῦ τιτλοφορεῖται: «Γραμματικὴ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλῶσσης κατὰ παραθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν συνταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Χρυσοβέργη, Ἀθήνησι, ἐν τοῖς τυπογραφείοις Ἀγγέλου Ἀγγελίδου. Κατὰ τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ παρὰ τῆ Καπνικαρέα 1839» (σελ. 1—116) — μὰ καὶ μὲ περίσσιο θαυμασμὸ μιλάει γιὰ τὸ μεγάλο δημοτικιστὴ καὶ δάσκαλο τῶν Γιαννίνων, τὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα (σελ. 103—104) καὶ γι' ἄλλους ἀδικημένους λογίους τοῦ πέρασμένου αἰῶνα. Κι' αὐτὸν τὸν τόσο φανατικὸ Βηλαρᾶ κι' αὐτὸν τὸν ἀναφέρει μὲ σεβασμὸ καὶ παραθέτει σατυρικοὺς στίχους τοῦ ἀνέκδοτους. Ἀλλὰ καὶ πόσες ἄλλες εἰδήσεις δὲ μᾶς δίνει στὶς σελίδες του γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὰ σχολεῖα Πόλης, Ναυπλίου, Κέρκυρας, Σμύρνης, Ἀθῆνας, Μεσολογγίου κι' ἄλλων μερῶν τῆς σκλαβωμένης κι' ἐλεύθερης Ἑλλάδας! Πόσα λησμονημένα κι' ἄξια ὀνόματα δὲν ξαναφέρει στὴ μνήμη μας! Μὰ καὶ πόσο βίαια δὲν κατακρίνει καὶ καταδικάζει ἄλλους ἀνάξιους!

Καὶ δὲν περιωρίστηκε μόνον στὴν κατάκριση τοῦ Ἀσώπιου καὶ τοῦ Βυζάντιου, μὰ κατάγγειλε τὸν τελευταῖο ὡς συκοφάντη κι' ὑβριστὴ του, αὐτὸς ποῦ ὠνόμαζε τὸν Ἀσώπιο πρωταγύρτη, σιμιτζῆ καὶ τσαρλατάνο, τὸν Παπασλιώτη κύναϊδο, τὸ Ραγκαβῆ τζουτζέ, τὸν Κουντουριώτη ἄναντρο καὶ τὸ Βυζάντιο καλποβυζάντιο, κατσιβέλο, ἀγγουρολογιώτατο. Κι' ἀκόμη τὸν ἀποκαλοῦσε κλέφτη, ὡς δῆθεν σφετεριστὴ τοῦ χειρογράφου Λεξικοῦ τῆς Κοινῆς τοῦ Σταγειρίτη, ποῦ τύπωσε αὐτὸς ὡς δικό του! Ὁ σεμνὸς πραγματικὰ κι' ἀρχαϊκὸς Βυζάντιος ἀναγκάστηκε νὰ καταγγεῖλει κι' αὐτὸς τὸ Χρυσοβέργη ὡς συκοφάντη κι' ὑβριστὴ κι' ἀπόδειξε πὼς τὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς ἦταν δικό του κι' ὄχι τοῦ Σταγειρίτη. Μὰ τὸ βούλευμα ἦταν ἀθωωτικὸ καὶ γιὰ τοὺς δύο! Οἱ

δικαστὲς ἀσφαλῶς θὰ ξεκαρδίστηκαν, ὅταν διάβασαν τὰ λιβελλογραφικὰ κι' εὐφυῆστα φυλλάδια τοῦ Χρυσοβέργη, ποῦ προξένησαν μεγάλο «σαματῶ», ὅπως λέει ὁ Βυζάντιος. Τότε ὁ τελευταῖος δημοσίευσε νέο ὀπολογητικὸ φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ Σκαρλάτος εἰ κατὰ Χρυσοβέργη ἐν Ἀθήναις 1855» (σελ. 1—40). Τὸ φυλλάδιο εἶναι καυστικὸ κι' εἰρωνικὸ γεμᾶτο ἀπὸ ἀπτικὸ ἀλάτι, μὰ δὲ φθάνει τῆ λιβελλογραφικῆ μαεστρία τοῦ Χρυσοβέργη. Περιέχει κι' αὐτὸ πολλὲς εἰδήσεις γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Ἐθνότητος, πρὶν κι' ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Οὐσιαστικὰ ὁ ἀγῶνας εἶχε καταντήσει προσωπικὸς, μὰ γι' αὐτὸ εἶχε κι' ἐνδιαφέρον. Τόσον ὁ Βυζάντιος, ὅσο κι' ὁ Χρυσοβέργης, μᾶς ἔδωσαν μόνον τοὺς τὶς προσωπογραφίες τοὺς μέσα στὴ δρᾶση τοὺς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς σύστασης τοῦ ἐλεύθερου Κράτους. Ὁ Οὐάιλντ δὲν εἶχε πῆ πὼς ὅταν μιᾶμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας κινούμε πάντα τὸ ἐνδιαφέρον;

Στὸν ἀγῶνα, τέλος, πῆρε μέρος κι' ὁ νεώτατος τότε Δημήτριος Βερναρδάκης, ὁ κατόπιν σφοδρὸς ἀντίπαλος τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ τῆς καθαρολογίας, πρωτόβγαλτος τότε φίλος, θαυμαστής καὶ προστατευόμενος τοῦ Θεόδωρου Μανούση, τοῦ δημοτικιστῆ κι' ἱστορικοῦ, καθὼς καὶ τοῦ Ἀσώπιου. Ἐγραψε πολλὰ ἄρθρα ἐναντίον τοῦ Χρυσοβέργη, ὑπερασπιζόμενος τὰ Σούτσεια στὴν τότε ἔφημερίδα «Πρωῖνὸς Κήρυκας», ποῦ κατόπιν συγκεντρώθηκαν καὶ συμπληρωμένα κι' ἐπεξεργασμένα δημοσιεύτηκαν στὸ φυλλάδιο μὲ τὸν ἐπίσης ἀλλόκοτο τίτλο: «Τὸ Τρωγάλιον τοῦ δοκησισόφου ἢ αὐτοσχέδιος ἀπάντησις εἰς τὸν Χ. Γ. Χρυσοβέργη ὑπὸ Δ. Τριανταφυλλίδου) Βερναρδάκη Φοιτητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀθήνησι, τύποις Δ. Ἀθ. Μαυρομάτη, 1855» (σελ. 1—68). Τὸ φυλλάδιο κι' οἱ θέσεις του εἶναι ἀξιόλογες, μὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν σελίδων του εἶναι ἀφιερωμένο σὲ γραμματικὲς μικρολεπτομέρειες, σὲ μετρικὰ ζητήματα, ποῦ κατέχει καλὰ καὶ σὲ συνταχτικὲς διαφορὰς. Σκοπὸς του ἢ ἄμυνα τοῦ Ἀσώπιου κι' ἢ κατάκριση χωρίων ἀπὸ τὰ φυλλάδια τοῦ Χρυσοβέργη κι' ὄχι οὐσίας. Ὅμως ὁ ἐπίλογος εἶναι ἀξιόλογος, γιὰ νέο μόλις εἴκοσι χρόνων καὶ προβηνύει τὸ μελλοντικὸ Βερναρδάκη, τὸ ρηξικέλευθο καὶ τολμηρὸ συγγραφέα τοῦ «Ψευδοαπτικισμοῦ», ὅπου μὲ πάθος, μ' ἐ-

πιστήμη καὶ σοφία χτύπησε τὰ εἰδῶλα τῶν καθαρευουσιάνων, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω. Ὁ Χρυσοβέργης δὲν ἀπάντησε εἰδικᾶ στὸ Βερναρδάκη, ποὺ θεωροῦσε ἴσως πολὺ νέο κι' ἀρκέστηκε νὰ γράψῃ πῶς «οὔτε φωνὴ πρὸς ἑκότος κοινωνία νὰ ὑπάρχῃ δυνατόν, οὔτε ἐμοὶ καὶ παντὶ ὁμοίῳ πρὸς μικραίνοντας καὶ τοὺς τούτοις ὁμοίους» κ. ἄλλοῦ ἐνόμιζε τὸ Βερναρδάκη, «ελεγμένον καὶ βωμολόχον καὶ παραπαίοντα νεανίσκον».

Ὁ Χρυσοβέργης εἶχε παρεκτραπεῖ κι' ἡ πολεμικὴ του εἶχε καταστήσει καθαρὴ λιβελλογραφία, σάτιρα κι' αἰσχρολογία. Ὁμως ἡ ἐριστικὴ αὐτὴ φιλολογία καὶ φυλλαδογραφία, γύρω στὰ Σούτσεια δείχνει ποιᾶν ἐντύπωση προξένησέ στη σχολαστικὴ Ἀθήνα τὸ ἔργο τοῦ Ἀσώπιου, ποὺ δικαιολογημένα τὸ χαρακτήρισε ὁ Ροΐδης ἀργότερα «τὸ κύκνειον ἄσμα τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς». Ἀπὸ τὴν προσεχτικὴ μελέτη τῶν φυλλαδίων αὐτῶν βλέπει κανεὶς πῶς ὁ πόθος γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως καὶ φιλολογίας ἦταν διάσπαρτος. Αὐτὸς ὁ Χρυσοβέργης, ὁ θαυμαστής καὶ μιμητὴς τοῦ Βηλαρά, ἂν κι' ἀρχαϊστής, ὁμολογοῦσε τελευταῖα πῶς δὲν εἶχε καμμιάν ἐπόληση στοὺς Σούτσους καὶ πῶς ὁ ἀγώνας του ἦταν προσωπικὸς ἐναντίον τοῦ Ἀσώπιου. Διακήρυττε πῶς «ἤθελε νὰ φανῇ ὁ Χρυσοβέργης ἀντίπαλος Ἀσωπίου» καὶ πῶς αὐτὸς «ἦτο ὁ ἔξωθεν εὐνοούμενος» (7). Βέβαια τὸ χτύπημα τοῦ Ἀσώπιου ἐναντίον τῶν Σούτσων καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς ἦταν βαρὺ, βαρύτατο, μὰ κι' ἡ καθαρεύουσα κι' οἱ καθαρολόγοι ποιητὲς δὲν ἐννοοῦσαν νὰ ὀπισθοχωρήσουν ἢ ἔστω νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὴν πραγματικότητα. Τὰ Σούτσεια ἔρριχναν τοὺς πρώτους λίθους ἐναντίον τῶν νεκρῶν εἰδῶλων τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς καὶ μελετήθηκαν ἀπὸ τοὺς νέους, μὰ κατὰ βάθος τὸ ζήτημα δὲν εἶχεν ὠριμάσει ἀκόμη. Χρειάζονταν νέοι καὶ σφοδρότεροι ἀγῶνες γιὰ νὰ σειστοῦν τὰ θεμέλια τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς καὶ γκρεμιστεῖ τὸ σαθρὸ κι' ἀντιλαϊκὸ καὶ σάπιο της οἰκοδόμημα. Γιὰ τοῦτο, ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια ἀγῶνων κι' ἐρίδων, τὰ πράγματα ἠσύχασαν καὶ φαίνεται πῶς τὸ φυλλάδιο τοῦ Βερναρδάκη ἦταν τὸ τελευταῖο. Ὁ σπόρος τῆς ἀντίδρασης εἶχε ριχτεῖ στὴ γῆ, μὰ ἔπρεπε νὰ περάσει χρόνος γιὰ νὰ βλαστήσῃ κι' ὀποδώσῃ καρπούς. Γιὰ τοῦτο ἡ καθαρεύουσα ἐξακολούθησε νὰ κυριαρχεῖ καὶ μάλιστα μὲ τάσεις ὀλέθριες, ἔχοντας ὡς ἀρχὴ τὴν ἐπιστροφή στὴ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶν-

τα! Ἄς ρίξει κανεὶς ἀπλὸ βλέμμα στὰ εἰτυπα ποὺ κυκλοφόρησαν ἀπὸ τὰ 1855 ἕως τὰ 1870 γιὰ νὰ δεῖ, σὲ ποιοῦ ἐλεεινὸ κατάντημα εἶχαν ὀδηγήσει τὴν ποίηση, τὴ φιλολογία καὶ προπάντων τὴ γλῶσσα οἱ παραλογισμοὶ τοῦ Παναγιώτη Σούτσου καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

(1872—1874)

Ὁ ἀγώνας ὅμως κόπασε γιὰ λίγο. Νέα ἀφορμὴ δόθηκε τὸ 1872 γιὰ νὰ ξεσπάσει νέα πολεμικὴ, ἀγριώτερη ἀπὸ τὴν πρώτη, γύρω στὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Τὴν 25 Μαρτίου τοῦ 1872 ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου ἀνάθεσε στὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη νὰ συντάξῃ κι' ἐκφωνήσῃ ἓνα ποίημα κατὰ τὰ ἀποκαλυπτῆρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ὡς εἶναι γνωστὸ, ὁ Βαλαωρίτης ἀνακηρύχθηκε τότε ἐθνικὸς ποιητὴς, τίτλος τὸν ὁποῖον ἔφεραν ὁ Σολωμὸς κι' ὕστερα ὁ Παναγιώτης Σούτσος, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Τοῦτο δυσaráεστησε καὶ τοὺς δημοτικιστὲς τῆς Ἐπτανήσου καὶ τοὺς καθαρευουσιάνους τῆς Ἀθήνας. Κι' οἱ δυὸ σχολές, τόσο ἡ Ἐπτανησιακὴ, ὅσο κι' ἡ Ἀθηναϊκὴ, ἀμφισβήτησαν τὸν τίτλο τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ στὸ Λευκαδίτη βάρδο. Ἐτσι ὁ Βαλαωρίτης ἀντιμετώπιζε διμέτωπη ἐπίθεση: τῶν Ἐπτανησίων καὶ τῶν Λογιωτάτων τῆς Ἀθήνας, ποὺ δὲν ἔπαυαν νὰ θεωροῦν τὴ γλῶσσα τοῦ ποιήματος τοῦ Βαλαωρίτη «ὡς γέννημα καὶ θρέμμα τῶν τριόδων, ὡς ὄζουσαν οἶνοπνεύματος καὶ κραιπάλης καὶ ὡς ἀνίκανον νὰ ἐκφράσῃ αἰσθήματα ὑψηλὰ καὶ εὐγενεῖς ἐννοίας»! Ὠνόμαζαν ἀκόμη «βεβήλωσιν» τὴν ἀνάθεση στὸ Βαλαωρίτη τῆς συντάξεως καὶ τῆς ἐρευνησεως τοῦ σχετικοῦ ποιήματος. Ἄλλοι, τέλος, ἔφθαναν πιὸ πέρα, καλοῦντες «προδοσίαν» τὴν πράξη ἐκείνη!! Ἐτσι ἄρχισεν ἓνας ἀγώνας γύρω στὸ ποίημα καὶ συγχρόνως γιὰ τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι νεοελληνικὴ φιλολογία, ποὺ παρ' ὀλίγο νὰ καταλήξῃ στὰ ὄπλα...

Ἄλλ' ὁ ἀγώνας αὐτὸς εἶχε καὶ τὰ καλὰ του: ἐρχόταν ἐπὶ τέλους ἡ στιγμή νὰ συζητηθεῖ στὸν τόπο μας τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τοῦ ἔθνους καὶ γενικώτερα τῆς φιλολογίας του. Κατέβηκαν δὲ στὸν ἀγῶνα οἱ διαπρεπέστεροι λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ὁ θαυμαστής καὶ κρι-

τικός τῶν εὐρισκομένων τοῦ Σολωμοῦ, ὁ ἀκοίμητος φρουρὸς τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ ποιητῆ τοῦ Ὑμνου, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, ὁ δραματικός συγγραφέας τῆς «Εἰκασίας» καὶ τῶν «Κυμελιδῶν», ὁ πολυμαθέστατος ἱστορικός, μὰ κι' ὁ ἐμπαθέστατος ἄνθρωπος, ὁ ἀμείλιχτος, ἐχθρὸς τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ποῦφθασε νὰ συμμαχήσῃ μαζί του γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὸ Βαλαωρίτη. Τοὺς κορυφαίους τούτους ἀκολούθησε σμῆνος ἄλλων, ποὺ δὲν ἄφησαν λοιδωρία, ὕβρη ἢ σαρκασμὸ, ποὺ νὰ μὴν μεταχειρίστηκαν ἐναντίον τοῦ ποιητῆ τοῦ «Διάκου» καὶ τοῦ «Ἀστραπύγιαννου». Ἰδίως οἱ Ἑπτανήσιοι μὲ τὸ σατιρικὸ πνεῦμα τους ρύπαναν τὴν ποιητικὴ πανοπλία τοῦ Βαλαωρίτη μὲ κάθε εἶδους ἀκαθαρσίες. τὸ γεγονός δμως εἶνε πῶς ἡ δημοτικὴ ποίησις τοῦ Βαλαωρίτη συζητήθηκε κι' ὁ ἀγῶνας κέρδισεν ἀνυπολόγιστα. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ Ἀναγέννησις τῆς νέας φιλολογίας μας, μὲ βάση τὴ δημοτικὴ παράδοσις καὶ γλῶσσα, ὁ καθαρμός, μ' ἓνα λόγο, τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, τὸ ξύπνημα, τέλος, τῆς σκέψεως, πρὸς κάποια ἰδανικά, ποῦχε περιφρονήσει ὁ Λογιωτατισμὸς κι' ἡ πνευματικὴ σαπίλα τῆς Ἀθήνας.

Ἄλλ' ἄς ἔρθουμε κοντήτερα στὰ πράγματα. Ὁ Πολυλάς πρῶτος ἀμφισβήτησε τὴν ποιητικὴ ἀξία τοῦ Βαλαωρίτη κι' ἰδίως τὸν τίτλο τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ, στὴν τότε ριζοσπαστικὴ ἐφημερίδα ποῦδγαζε μὲ μερικὸς ἄλλους στὴν Κέρκυρα, στὸν περίφημο «Κώδωνα». Δυστυχῶς ὁ Πολυλάς ξεκινούσε ἀπὸ πολιτικὲς καὶ κομματικὲς ἀντιζηλίαις ἐναντίον τοῦ Βαλαωρίτη κι' ὄχι ἀπὸ καθαρὰ ἰδεολογικὰ ἐλατήρια. Προτοῦ κἂν δημοσιευθεῖ τὸ ποίημα στὸν Πατριάρχῃ Γρηγόριον, ἔγραψε τὸ ἐξῆς στὴν ἐφημερίδα του, χτυπώντας τὶς πολιτικὲς ιδέαις τοῦ ποιητῆ: «Ὁ ξένος Βαλαωρίτης, τὸν ὁποῖον ὀνομάζω ξένον ὄχι διότι δὲν ἐγεννήθη ἐδῶ, ἀλλὰ διότι ἔχει ξένα καὶ ἀνθελληνικὰ φρονήματα, ὁ ξένος λοιπὸν Βαλαωρίτης, ἐνωμένος μὲ ἓναν ἄλλο ξένον εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ φρόνημα, ἔβαλεν εἰς τὸν νοῦν του νὰ γίνῃ κοτζάμπασης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ σύρῃ κάτω του τὴν Κέρκυραν» («Κώδων», ἔτ. Α', 27 Φεβρουαρίου 1872, ἀριθ. φύλ. 85). Καὶ σ' ἄλλα φύλλα τοῦ «Κώδωνος» δὲν ἔπαυσε νὰ θρίζει τὸ Βαλαωρίτη χυδαιότατα. Ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ὁ ἰδεολόγος Πολυλάς εἶχε φθάσει σ' ἓνα τέτιο σημεῖο παραφορᾶς. Στὸ φύλλο, τέλος, τῆς 26, Μαρτίου ἔρριχνε τοὺς πρώτους ὑπαινιγ-

μοὺς γιὰ τὴν ποιητικὴ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Βαλαωρίτη σὲ τόνο σατιρικότατο: «Μιὰ ἐπιτροπὴ Κωδωνιστῶν, ἔγραφε, παρουσιάζεται εἰς τὸν φανατισμένον ποιητὴν τῆς κουτουριάς, τὸν Α. Καβαφουρίτην καὶ γονυκλινῶς καὶ μὲ δάκρυα εἰς τὰ μάτια τὸν παρακαλεῖ καὶ τὸν ἐξορκίζει ν' ἀφήσῃ τὴν ποίησιν καὶ νὰ γράφῃ φυλλάδια καὶ παραμύθια εἰς πεζὸν λόγον» (Β, ἀριθ. φύλ. 89).

Στὸ μεταξὺ εἶχε κυκλοφορήσει τὸ ποίημα τοῦ Πατριάρχῃ κι' οἱ ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας ἀνακήρυσσαν τὸ Βαλαωρίτη ἐθνικὸ ποιητὴ. Συγχρόνως ἡ «Ἀλήθεια» τῆς Κέρκυρας, καθὼς κι' ὁ λαὸς ἔπαιρναν τὸ μέρος τοῦ ποιητῆ, ρίχνοντας ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὸ πειραχτικὸ ἀρθρίδιο τοῦ «Κώδωνα». Ὁ Πολυλάς, κακεντρεχέστατος κι' ἐμπαθέστατος, δὲ βάσταξε καὶ στὸ φύλλο τοῦ «Κώδωνα» τῆς 15 Ἀπριλίου δημοσίευσε ὀλόκληρη ἐπίκρισις μὲ τὸν χτυπητὸ τίτλο: «Λόθρα καὶ Καταβόθρα». Ὁ Πολυλάς μπαίνει σὲ λεπτομέρειαις τοῦ ποιήματος, γραμματικὲς, ἐκφραστικὲς κι' ἐννοιολογικὲς, καί, τέλος, εἰσέρχεται στὸ κύριο: «Ἐγὼ δὲν ἤξερα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης εἶνε, καθὼς λέτε ἐσεῖς οἱ σοφολογιώτατοι, ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἐθνικῆς ιδέας. Ἄν ἐγκαίρως μὲ εἶχε πληροφορήσει, δὲν ἤθελα τολμήσει νὰ ἀναφέρω κἂν τὸ ὄνομά του...» («Κώδωνος», ἔτος Β', 15 Ἀπριλίου 1872, ἀρ. φύλ. 92). Ἐξαντλώντας τὶς λεπτομέρειαις, ὁ Πολυλάς σὲ δεῦτερο ἀρθρο του, μιλάει γιὰ τὶς «ουσίες» τοῦ ποιήματος, ὅπου ἀναλύει τὸν ὄρο ἐθνικὸς ποιητῆς καὶ ἐθνικὴ ποίησις. Ὁ Πολυλάς δὲν ἀναγνωρίζει στὸ Βαλαωρίτη τὸν τίτλο τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ, ὑποστηρίζει δὲ θεωρητικῶς τὴν ἐξῆς ὀρθοτάτη γνώμη: «Ὁ ποιητῆς, ποὺ θέλει νὰ εἶνε ἄξιος τοῦ ὑψηλοῦ τούτου ὀνόματος πρέπει νὰ ὑψωθῇ εἰς σφαῖρα ἀνώτερη, νὰ γίνῃ ἀπόστολος καὶ προφήτης τοῦ μέλλοντος, ὁ ἐνθουσιασμένος ἐξηγητῆς τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ιδεῶν, τῶν μεγάλων ἐθνικῶν αἰσθημάτων τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν αὐθόρμητα καὶ ζωηρὰ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ». Κανένα στοιχεῖον ἀπ' ὅλα αὐτά, ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ δὲν εὕρισκεν ὁ Πολυλάς στὸ Βαλαωρίτη. Περιωρίστηκε δὲ στὶς λεπτομέρειαις, στὶς ὁποῖαις ὁ ποιητῆς τοῦ Διακού, ἔχει πολλὰ τὰ τρωτά. Ὁ Πολυλάς εἶχε παρασυρθεῖ στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμπάθειας καὶ τῆς μωρολογίας, μὴ τολμώντας νὰ ὁμολογήσῃ, πῶς ὁ Βαλαωρίτης, ἔστω καὶ μερικῶς, ἔστω καὶ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἦταν ὁ ἐθνικὸς ποιητῆς τῆς γενεᾶς του τουλάχιστον. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἔ-

πέκρινε τὸ Βαλαωρίτη κι' ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης.

Πόσο μοιάζουν οἱ ἐπικρίσεις τοῦ Βερναρδάκη μὲ κείνες τοῦ Πολυλά! Νομίζει κανεὶς πὼς γράφτηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο κι' ὕστερα ἀπὸ προηγούμενη συνεννόηση. Στὰ κύρια σημεία συμφωνοῦν ἀπόλυτα. Ὅπως ὁ Πολυλάς ἔτσι κι' ὁ Βερναρδάκης δὲν παραδέχεται τὸ Βαλαωρίτη ὡς ἔθνικὸ ποιητή. Φθάνει μάλιστα πολὺ μακρύτερα, ὑποστηρίζοντας πὼς ὁ ποιητὴς δὲν ἐγνώριζε οὔτε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, οὔτε τίς ιδέες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πράγμα πού δὲν ἐτόλμησε νὰ πεί ὁ Πολυλάς «Τὸν κ. Βαλαωρίτην, γράφει, ἀποκαλοῦσι κοινῶς ἔθνικὸν ποιητήν... Ἐὰν ἐννοοῦν τινες διὰ τῆς ἐπικλήσεως ταύτης, ὅτι ὁ Βαλαωρίτης κατάρθωσε νὰ ἐκφράσῃ ποιητικῶς ὑπὲρ πάντα ἄλλον τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ιδέας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὅτι εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ποιητὴς αὐτοῦ ὅπως εἶπον πολλάκις αἱ ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες καὶ ὅπως διεκήρυξεν ἐφέτος ἡ πανεπιστημιακὴ πρυτανεία καὶ σύγκλητος, ἐπικυροῦσα διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς τὴν κοινὴν ταύτην φήμην, οὐδὲν τούτου ψευδέστερον, οὐδ' ἀπελπιστικώτερον. Οὐδὲν ψευδέστερον, διότι οὐδενὸς ποιητοῦ ἢ γλῶσσα καὶ ιδέαι εἶναι τόσον ξένα πρὸς τὴν ἀληθινὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ιδέας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅσον ἡ τοῦ κ. Βαλαωρίτου. Οὐδὲν ἀπελπιστικώτερον, διότι, ἐὰν πράγματι ἡ ποίησις τοῦ κ. Βαλαωρίτου εἶναι ἡ ἔθνικὴ, ἡ κατ' ἐξοχὴν ποίησις τῆς νέας Ἑλλάδος, ὅπως φρονεῖ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὸ Πανεπιστήμιον, τότε ὁ γράφων τὸ ἄρθρον τοῦτο ἔχασε τὰ λογικά του ἢ οἱ σοφοὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἐννοοῦσι τόσον ἀπὸ ποίησιν ὅσον αὐτὸς κινέζικα». Δεχόμενος «ὡς καθ' αὐτὸ πατέρας τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως τοὺς Σούτσους» προχωρεῖ, ὑποστηρίζοντας τόσο τὴν καθαρῆς καὶ τὴ ρητορεία τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὥστε νὰ γράφει πὼς «ἡ δημοτικὴ τάσις τῆς τελευταίας δεκαετίας ἐφαρμάκωσε αὐτὰς τὰς πηγὰς τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ὑπὲρ πάντα δὲ ἄλλον ὀλεθριώτερον ἐνήργησε κατὰ τοῦτο ὁ κ. Βαλαωρίτης», Ἄλλὰ τί περίμενε κανεὶς νὰ γράφει ὁ Βερναρδάκης γιὰ τὸ Βαλαωρίτη ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε συντάξῃ ὀλόκληρο βιβλίο, πού δὲν δημοσίευσε, κι' ἐναντίον τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ; Τόσον ἐμπαθὴς καὶ κακός, τόσο κατὰ λάθος λογιστὰς ἦταν ὁ Βερναρδάκης...

Πιὸ κάτω συνεχίζει γενικῶς τὴν ἐπίκριση: «Ἡ ποίησις τοῦ Βαλαωρίτου ἀποβαίνει συ-

νεχῆς τις καὶ ἀδιάκοπος τερατολογία... Ὄταν ἀρχίσῃς νὰ ἀναγινώσκῃς τὸν ἔμμετρον αὐτοῦ λόγον χάνεται ἀπὸ ἐμπρὸς σου ὁ ὀρθῶς σκεπτόμενος καὶ ἐκφραζόμενος συγγραφεὺς καὶ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν σειρὰν ἀσυναρτήτων ιδεῶν ἢ συγκεχυμένων καὶ ἀκαταλήπτων ἢ παραλόγων καὶ τερατωδῶν Ὅ,τι δὲ συμβαίνει εἰς τὰς ιδέας αὐτοῦ τοῦ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κ. Βαλαωρίτη. Ὁ ποιητὴς θέλει τὴν γλῶσσαν τοῦ δημοτικῆν. Ἄλλ' αὕτη εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ δημοτικὴ. Ἡ δὲ ἐκλογὴ τοῦ αὐτοῦ ἀποδεικνύει πρὸς τοῖς ἄλλοις πόσον ὀλίγον ἠννόησεν ὁ ποιητὴς ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀληθινὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι πρὸ πάντων φυσικὴ καὶ ἀφελῆς, ὅπως καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ εἶδος ποιήσεως πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι φύσει ἀσύμφορος καὶ ἑτερογενὴς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, τὸ εἶδος τοῦτο εἶναι ἡ ποίησις τοῦ κ. Βαλαωρίτου. Ἡ ψευδοδημοτικὴ δὲ αὕτη γλῶσσα ὄχι μόνον δὲν ὠφελεῖ, ἀλλ' ἀπεναντίας καὶ θλάπτει πολὺ τὴν ποίησίν του, διότι ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ παρὰ φύσιν αὐτῆς καὶ τερατωδές. Οἱ τύποι καὶ αἱ λέξεις τῆς δημοτικῆς γλῶσσης διαστρέφονται ἢ εἰσάγονται ἄλλαι μὴ δημοτικαί, τὸ δὲ χειρότερον, διαστρέφεται ἡ φυσικὴ ἔννοια τῶν λέξεων, οὕτως ὥστε σπανίως ὁ ποιητὴς κυριολεκτεῖ καὶ τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀναγνώστης μένει χάσκων ἐνώπιον τῶν ἀσυμφόρων καὶ ἀκαταλήπτων λέξεων. Αἱ μεταφοραὶ, αἱ εἰκόνες καὶ ὄλα ἐν γένει τὰ σχήματα τῆς ποιητικῆς ἐκφράσεως ρίπτονται πάντοτε «ὄλω τῷ θυλάκῳ» μὲν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπιτυχῶς. Συνειρμὸν δὲ ἐννοιῶν καὶ ιδεῶν εἴτε ἐν τῷ ὄλω, εἴτε ἐν τοῖς μέρεσι, εἰς μάτην ἤθελέ τις ἐπιζητήσῃ. Τοιοῦτος ἐν γένει ὁ χαρακτήρ τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοιοῦτος ἐν μικρῷ καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀποκαλυπτηρίου ἄσματος, τοῦ ὁποῖου παρατεθήσθω ἐνταῦθα αὐτὴ ἡ ἀρχή, ὡς τὸ «τηλαυγὲς πρόσωπον» τοῦ ὄλου»:

Πὼς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος, ποῦ τρέχει ὁ λογισμὸς
(σου;

τὰ φτερωτὰ του ὄνειρα;... Γιατί στὸ μέτωπό σου,
νὰ μὴ φυτρῶνουν, γέροντα, τόσαις χρυσαῖς ἀχτί-

(δες
δσαις μᾶς δίδει ἡ ὄψι σου παρηγοριαῖς κι' ἐλπί-

(δαις;...
Γιατί στὰ οὐράνια χεῖλη σου νὰ μὴ γλυκοχαράξῃ,
πατέρα, ἕνα χαμόγελο;... Γιατί νὰ μὴ σπαράξῃ
μέσα στὰ στήθη σου ἡ καρδιά;... Καὶ πὼς στὸ

(δλέφαρό σου
οὔτε ἕνα δάκρυ ἐπρόβαλε, οὔτε ἔλαμψε τὸ φῶς
(σου.

Ἀναλύοντας εἰδικώτερα τοὺς ὀκτῶ τούτους στίχους ἀποδοκιμάζει τὴν ἔκφραση «τὰ φτερωτὰ ὄνειρα» γιατί ποτὲ δὲν εἶπε, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ εἶπη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὰ «ὄνειρα φτερωτά»! Γελοιοποιεῖ τὴ φράση «γιατὶ στὸ μέτωπό σου νὰ μὴ φυτρῶνουν», γιατί οἱ ἀκτίνες δὲν εἶναι πράσα νὰ φυτρώσουν στὸ μέτωπο. Ἀγανακτεῖ γιὰ τὴ λέξη «πατέρας» ποὺ εἶναι φράγκικη καὶ μόνον τὸν «πάπαν προσφωνοῦσι δι' αὐτῆς οἱ δυτικοί»! Δυσανασχετεῖ γιὰ τὴν φράση: «Γιὰ τὴν ἀσπαράζει ἡ καρδιά» καὶ προτείνει νὰ γραφεῖ: νὰ χτυπᾷ ἡ καρδιά, ὅπως λέει ὁλος ὁ κόσμος. Θεωρεῖ σαθρὴ τὴν ἔκφραση «καὶ πῶς στὸ βλέφαρό σου οὔτε ἕνα δάκρυ ἐπρόβαλε», ὑποστηρίζοντας πῶς τὸ δάκρυ δὲν παίρνει τὸν ἀνήφορο καὶ προβάλλει εἰς τὸ βλέφαρο. Πιο κάτω γράφει πῶς ἡ θάλασσα δὲν ἔχει στόμα στὴν ποίηση. Συμφωνῶντας μὲ τὸν Πολυλά χαριεντολογεῖ γιὰ τὴ φράση: «ἡ ἀνατριχίλα μᾶς βόσκει τὴν καρδιά», λέγοντας πῶς ἡ ἀνατριχίλα δὲν βαστάει πενήντα χρόνους, συνδυάζοντας τὴ φράση μὲ τὸν ὠραῖο στίχο: «Πενήντα χρόνοι ἐπέρασαν σὰ νᾶτανε μιὰ μέρα». Συνολικῶς ἀναφέρει θεωρῶντας ὡς ἀσυνάρτητες τὶς ἐξῆς φράσεις: «Ἀνατριχιάζαν τὰ κλαδιά, τὰ νερά κι' οἱ βράχοι». «Τὸ σχοινὶ ἐθέριεψε, ἐζωντάνεψε», «Τὰ ρόδα τήκονται», «Ὁ γυιὸς τοῦ Ἀνδρίτσου στὴ Γραβιά στυλῶνει τὸ κορμί, σὰ νᾶτανε θεόχτιστο κοτρῶνι» καὶ τελευταία ξαφνιαίνεται μὲ τὸ στίχο: «Στὸν τάφο του κλεισμένον τὸ Μεσολόγγι» καὶ γιὰ τὴν ἔκφραση: «τὸ φλογερὸ καμίνι» ὅπου ὑπονοεῖται τὸ Πανεπιστήμιον. Καὶ συμπεραίνει: «Τὰ πάντα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἶναι ἀσυνάρτητα καὶ συγκεχυμένα. Σπανίως συναποτελεῖται πλήρες τι καὶ τέλειον νόημα, ὅθεν καὶ τὰ μὲν ρήματα εἶναι σπάνια, πλημμυρεῖ δὲ ἡ κατὰ παράταξιν σύνταξις ἢτοι ἡ ἀλλεπάλληλος καὶ ἐπιφωνηματικὴ ἐπισώρευσις οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων. Ξεφωνητὰ μισόλογα καὶ ἀποσιωπητικά, ἴδου ἢ καθ' αὐτὸ οὐσία τοῦ ποιήματος. Ὁ ποιητὴς συναισθανόμενος τὸ ἀσυνάρτητον τῶν συγκεχυμένων ξεφωνητῶν του εὖρε πρόχειρον φάρμακον τὰ ἀποσιωπητικά, τὰ ὁποῖα ἀναπληροῦσι τὰ ἐλλείποντα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐλλείποντα ταῦτα εἶναι πολλὰ διὰ τοῦτο τὰ ἀποσιωπητικά ταῦτα εἶναι τόσα, ὅσα οὐδεὶς μετεχειρίσθη μέχρι τοῦδε». Τελειώνει δὲ τὴν κριτικὴν του ἀφιερῶνοντας στὰ

ἀποσιωπητικά δυὸ στήλες ὀλόκληρες, ἀριθμῶντας τὰ σὲ τριακόσια!!! Ἀκριβῶς ὅπως κι' Πολυλάς. Ἐγραφε δὲ πῶς θεωρεῖ τὴν κριτικὴν του ἀναγκαία, ὄχι γιὰ τὸν Βαλαωρίτη, μὰ γιὰ τὴ νεότητα «ἢ διὰ νὰ διδόξωμεν, ὅπως λέει, καὶ προφυλάξωμεν ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ τὴν νέαν ποιητικὴν γενεάν, ἣτις τρέχει ἀκάθεκτος ὀπίσω αὐτοῦ». Ἀναγνώριζε κι' αὐτὸς τὴ μεγάλη ἐπίδραση τῆς ποιήσεως τοῦ Βαλαωρίτη πάνω στὰ πνεύματα καὶ ἰδίως στὴ νεότητα, ποῦ τρεχε ἀκάθεκτα πίσω του. (Ἐπιφυλλίς «Ἡμέρας» Τεργέστης, ἔτος ΙΖ' (6) 18 Μαΐου 1872 ἀριθ. φύλ. 870).

Ἡ κριτικὴ τοῦ Βερναρδάκη προκάλεσε μεγάλη ἐντύπωση: Εἶχε δημοσιευθεῖ στὴ σοβαρώτερη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα, ποὺ κυκλοφοροῦσε εὐρύτατα σ' ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό. Οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ ποιητῆ βρῆκαν εὐκαιρία γιὰ νὰ σατιρίσουν τὸ Λευκαδίτη θάρδο. Ἰδίως ἡ παρέα τοῦ Πολυλά στὴν Κέρκυρα ὑπερεχάρηκε. Ἀναδημοσίευσε τὴν κριτικὴν τῆς «Ἡμέρας» σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα, καὶ τὴ διένειμε παντοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἐπτάνησο. Ἄλλ' ὁ διευθυντὴς τῆς «Ἡμέρας» ποὺ κατὰ θάθος ἐκτιμοῦσε τὸν «δημοφιλεῖ ποιητὴ» κι' ἀναγνώριζε τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν του καὶ τὸν μεγάλο του πατριωτισμό, ἀποδοκίμασε μὲ θάρρος καὶ παρρησία τὴ στάση τῶν Κερκυραίων ἐπικριτῶν κι' ἐκαυτηρίασε τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ ἄρθρου. Στὸ φύλλον τῆς 20 Ἰουνίου ἔγραφε τὰ ἐξῆς: «Δὲν ἐπιθυμοῦμεν, διατριβαὶ καταχωριζόμενοι ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» νὰ χρησιμεύωσι παρεξηγούμενοι καὶ παραμορφούμενοι ὡς ὄπλα ἀγενοῦς ἐπαρχιακῆς ἀντιζηλίας καὶ βαναύσου ἐπιθέσεως. Τίς δύναται τῷ ὄντι νὰ πιστεύσῃ ὅτι οἱ ἐν Κερκύρᾳ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ κ. Βαλαωρίτου κατεδίβασαν καὶ τὸν φιλολογικὸν τοῦτον ἀγῶνα εἰς τὸν βόρβορον τῆς συνήθους ρυπαρογραφίας, ὅτι ἤρπασαν ὡς βορᾶν τὴν δημοσίευσιν ἐφημερίδος, ἣτις καυχᾶται ἐπὶ παρρησίᾳ καὶ εὐθύτητι καὶ πρὸς ἐχθροὺς καὶ πρὸς φίλους, ὅτι μετετύπωσαν τὴν ἐπικρίσιν εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων καὶ ἀναμίξαντες τὰς συνήθεις ὕβρεις, ἐνόμισαν ὅτι κατήγαγον ἀληθῆ θρίαμβον, διαστρέψαντες τὴν ἀγνότητα τῶν ἡμετέρων προθέσεων καὶ ἐκτοξεύσαντες κατὰ τοῦ κ. Βαλαωρίτου ὡς ἐξίκείων δῆθεν, βέλη μολυνθέντα ἐν τῇ φαρμακερᾷ αὐτῶν φαρέτρᾳ. Θὰ παρεβαίνομεν δὲ τὰς ἡμετέρας ἀρχάς, θὰ ἐνισχύομεν τὴν δημοκοπίαν, ἂν ἐστέργομεν νὰ χρησιμεύσῃ ποτὲ ἢ «Ἡμέρα» ἔστω καὶ ἐκ κακοῦ ἢ

θους παρεξηγήσεως, ὡς σημαία φατριαστικῆς συστάσεως». Ράπισμα ἠχηρότερο δὲν ἤθελε ὁ ἰδεολόγος κι' ἠθικολόγος Παλυλάς, ποὺ ἡ κακεντρέχεια καὶ τὸ πάθος πολλές φορές τὸν ὠδήγησαν σὲ πράξεις ἀκατονόμαστες. Ἀλλὰ μήπως κι' ἡ κριτικὴ τοῦ Βερναρδάκη δὲν ἦταν ἐξωφρενικὴ στὸ γενικὸ μέρος της, ἀφοῦ ὑπεστήριζε πὼς ὁ Βαλαωρίτης ἦταν ξένος πρὸς τὴν ἀληθινὴ γλῶσσα, πρὸς τὶς ιδέες καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ; Ἀλλὰ μήπως εἶχε δίκαιο καὶ στὸ εἰδικὸ μέρος της, στὶς λεπτομέρειες τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐκφράσεων; Καὶ ὁ Βαλαωρίτης δὲν χρειάστηκε πολὺ κόπο γιὰ ν' ἀναιρέσει μίαν πρὸς μίαν τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Βερναρδάκη καὶ ν' ἀποδείξει τὸν περίφημο καθηγητὴ, ποῦχε συμμαχήσει μὲ τὸν ἠλίθιο Λογιωτατισμὸ, ἐντελῶς ἀκατάρτιστο γιὰ νὰ κρίνει ἔργα γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ποὺ δὲν ἤξερε. Εἶναι πρῶτο ἔργο πὼς τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Βερναρδάκη πὼς ὁ Βαλαωρίτης δὲν ἐγνώριζε δῆθεν τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τὸν ἑλληνικὸ Λαὸ υἰοθέτησε, ὕστερα ἀπὸ ἑβδομήντα χρόνια, ὁ Ἀποστολάκης, ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπου πεσμένου ἀπὸ τὴ σελήνη ὅταν μιλάει γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πνευματικὰ ζητήματα.

Ἀλλὰ τὴν ἀπάντηση στὸ Βερναρδάκη κι' ἔμμεσα στὸν Ἀποστολάκη, ἔδωκε ὁ ποιητὴς στὴν ἴδια ἡμερίδα τῆς Τεργέστης καὶ στὸ φύλλο τῆς 20 Ἰουλίου 1872 μὲ ἄρθρο ποὺ φέρει τὸν τίτλο: «Ἀπάντησις τοῦ κ. Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτη εἰς τὴν ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» καταχωρηθεῖσαν ἐπίκρισιν ἐπὶ τοῦ Ἀποκαλυπτηρίου τοῦ Ὑμνου» (τόμ. ΙΖ ἀριθμ. 872). Ὁ Βαλαωρίτης δὲν περιωρίστηκε μόνο στὰ σημεῖα τῆς ἐπικρίσεως. Σὰ σὲ μικρογραφία μᾶς παρουσίασε καὶ τὴν ποιητικὴ αὐτοβιογραφία του: Πὼς ἐργάσθηκε γιὰ νὰ κατακτήσει τὴ γλῶσσα καὶ νὰ φθάσει στὴν κατανόησιν τῶν ιδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ καὶ μὲ πόση ἐπιμονὴ τὸ κατώρθωσε. Ὁ Βερναρδάκης εἶχε πέσει σὲ παγίδα χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει. Εἶχε μιλήσει γιὰ πράγματα ποὺ δὲν ἤξερε. Καὶ πραγματικῶς οἱ σκέψεις κι' οἱ κρίσεις του γιὰ τὸ ποίημα, καθὼς κι' οἱ γνώμες του γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ποὺ νόμιζε πὼς κατεῖχε, κατέπεσαν μιὰ πρὸς μιὰ, κι' ἀπέδειξαν τὸν ποιητὴ τῆς ἀδιάβαστης «Εἰκασίως» καὶ τῶν «Κυψελιδῶν», ἐντελῶς ἀστοιχείωτο σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Βαλαωρίτης, ποὺ γνώριζε, ὅσο κανεὶς ἄλλος, τὴ νεοελληνικὴ παράδοσιν, σ' ὅλες της τὶς ἐκδηλώσεις, ὄχι ἀπὸ βιβλία κι' ἀπὸ συλλογές, ποὺ τοῦ στελ-

ναν ἄλλοι, ἀλλὰ ἀπὸ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ νεοελληνικὸ κόσμον, μ' εὐχέρεια καταρράκωσε τὶς ἀπόψεις τοῦ Βερναρδάκη. Τόσο τὸ γενικὸ, ὅσο καὶ τὸ εἰδικὸ μέρος τῆς ἐπικρίσεως τὸ ξετίναξε κυριολεκτικῶς. Κι' ὅσον ἀφορᾷ τὴ γνώμη πὼς «δὲν εἶναι ἐθνικὸς ποιητὴς», ὁ Βαλαωρίτης μὲ θάρρος ὡμολόγησε: «Ἐγὼ θεβαίως ὑπὲρ πάντα ἄλλον γνωρίζω τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ συναισθάνομαι πόσον εὐρίσκομαι μακρὰν καὶ αὐτῆς τῆς μετριότητος. Ὅτι δὲν εἶμαι ποιητὴς οὐδεμίαν ἔχω δυσκολίαν νὰ τὸ ὁμολογήσω. Ἄρκομαι δὲ συλλογιζόμενος ὅτι κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών μου προσεπάθησα νὰ σώσω ἐκ τῆς λήθης ὅσα ἠδυνήθην περισσότερα ἐκ τῶν ἄθλων τῶν προγόνων μας». Ἐπικαλεῖται ὅμως τὴ γνώμη τῶν ξένων κι' ἰδίως τοῦ Θωμαζέου, «ὅστις καίτοι Ἰταλὸς ὢν, δὲν ἐφοβήθη νὰ μεταφράσῃ καὶ νὰ συμπαραβάλλῃ τὸν Θανάσην Βάγιαν πρὸς τὸ 31 ἄσμα τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντου, δίδων εἰς αὐτὸν τὰ πρωτεῖα». Μὴν ξεχνᾶμε πὼς ὁ Θωμαζέος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους αἰσθητικούς τῆς ἐποχῆς του, μεγάλος νεοελληνιστὴς καὶ γνώστης τῆς ζωῆς καὶ τῆς φιλολογίας μας. Κι' ὅμως ἀπεθαύμαζε ἀπροκάλυπτα τὸ Βαλαωρίτη, ἐνῶ εἶχε διατυπώσει σοβαρὰ καὶ δικαιολογημένους ἀπορίες γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ φίλου του Σολωμοῦ.

Ἐξετάζοντας πρὸς κάτω τὴ γνώμη, πὼς ἡ γλῶσσα κι' οἱ ιδέες του εἶναι ξένες πρὸς τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ, ἀναγκάζεται νὰ γράψῃ τὰ ἑξῆς, ἐξαίροντας τοὺς μόχθους του γιὰ τὸ ἔργο τῆς κατανοήσεως τοῦ λαοῦ: «Ὅτι ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ὑποφέρω εἶναι ἡ ἀναίδεια μεθ' ἧς ἰσχυρίζεται ὅτι ἐγὼ μὲν ἄμοιρος ὢν τῆς ἀληθοῦς δημοτικῆς γλώσσης, διαστρέφω αὐτὴν κατ' ἀρέσκειαν, ἐκεῖνος δέ, ὅτι δικαιοῦται νὰ ἐκφέρῃ ἀποφθέγματα ἐπ' αὐτῆς, χωρὶς νὰ δίδῃ οὐδεμίαν ἀπόδειξιν τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς του. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα συστηματικῶς παραγκωνισθεῖσα ὡς θάρβαρος καὶ ἀγενής, δὲν ἔλαβε τὴν τύχην νὰ ἔχη οὔτε λεξικά, οὔτε γραμματικάς. Διὰ τοῦτο, ἐκτὸς τοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ πᾶς γνήσιος Ἕλληνα ἀποκτᾷ θηλάζων τὸ μητρικὸν γάλα, ἄλλως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαυξήσῃ τὶς τὰ κεφάλαιά του, εἰμὴ συζῶν διαρκῶς μετὰ τοῦ λαοῦ ἰδίως τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων ἐπαρχιῶν, αἵτινες ὀλιγώτερον διεφθάρησαν ἐκ τῆς μακρᾶς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ξένων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγὼ μὲν ἐξεπλήρωσα μετ' ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς οὐχὶ συνήθους, ἐκτιθέμενος εἰς κακουχίας ἀναποφεύκτους. Ὅ-

θεν καὶ δύναμαι ἐν συνειδήσει νὰ εἶπω ὅτι οὐδεμία λέξις ἐξ ὧν περιέχονται εἰς τὰ ποιήματά μου εἶναι ἄγνωστος ἢ δυσκατάληπτος ὄχι μόνον ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ μου πατρίδι. Σὺ δὲ πολυμαθέστατε ἐπικριτά, πῶς κατώρθωσες νὰ μάθῃς τὴν δημοτικὴν ταύτην γλῶσσαν καὶ ποία ἢ ἀπόδειξις ὅτι τὴν κατέχεις; Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου πᾶσα περαιτέρω συζήτησις θὰ ἀπέβαινε ἀληθῶς παιδαριώδης». Καὶ πραγματικῶς γιὰ τὸν Βερναρδάκη, πού θεωροῦσε τὴ γλῶσσα τῆς «Εἰκασίας» καὶ τῶν ἄλλων ἔραματικῶν του τεράτων ὡς ἐθνικὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, ἡ γλῶσσα τοῦ «Ἀστραπόγιαννου» καὶ τοῦ «Ἀθανάσιου Διάκου» ἦταν ξένη πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τερατώδης!! Ὄταν ὁ Βερναρδάκης ἀνέφερε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, δὲν ἤξερε κυριολεκτικῶς τί ἔλεγε στὴν ἐπικρίσιν του. Δὲν εἶχε οὔτε μακρυνὴ εἶδησιν τοῦ τί θὰ πεῖ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ αἰσθήματα καὶ ιδέες τοῦ λαοῦ. Κάθε συνεπῶς συζητήσις μεταξὺ Βαλαωρίτη καὶ Βερναρδάκη στὸ σημεῖον αὐτὸ καταντούσε «παιδαριώδης».

Πιο κάτω ἀναιρεῖ τὴν κύρια κατηγορία πού τοῦ ἀποδίδει ὁ Βερναρδάκης, πῶς ἡ ποίησίς του εἶναι «μιὰ συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπη ΤΕΡΑΤΟΛΟΓΙΑ». Ὁ Βαλαωρίτης ἀναγνωρίζει τὴν κλίση τοῦ πνεύματός του «πρὸς ἐξόγκωσιν καὶ διατράνωσιν καὶ τῶν ἀπλουστερῶν γνωμῶν». Ἀλλὰ στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκολουθεῖ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ τὸν ἑλληνικὸ λαόν: «ὑποστηρίζω ὅτι ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τῆς καθαρᾶς δημοτικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ ὑπερβολὴ καὶ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τέρπεται μεγάλως εἰς τὰς ὑπερφυσικὰς παραστάσεις καὶ εὐαρεστεῖται νὰ ζῆ ἐν μέσῳ μιᾶς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου τερατολογίας. Ὁ Ὀλυμπος καὶ ὁ Κίσσαβός του μαλλῶνουν πάντοτε καὶ συζητοῦν, οἱ θράχοι του ραγίζουν καὶ δακρύνουν ἀκροῶμενοι τῶν κλαυθμῶν τεθλιμμένης γυναικός, οἱ νεκροὶ συνδιαλέγονται μετὰ τῶν ζώντων, ὁ οὐρανὸς του μεταβάλλεται εἰς χάρτην... αἱ εἰκόνες του ἰδρῶνουν αἷμα καὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε σπήλαιον, οὔτε φρέαρ νὰ μὴ ἔχη τὸν δράκοντα ἢ τὸ στοιχειό του». Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ἡ παρατήρησις τοῦ Βαλαωρίτη ἔχει μεγάλη δόση ἀλήθειας· εἶναι ὁμῶς ὑπερβολικὴ. Ἡ δημοτικὴ μας ποίησις περιέχει πολλὰ τερατώδη, ἀλλὰ κύριον χαρακτηριστικόν της εἶναι ἡ πλαστικὴ διαύγεια καὶ ἡ ἀκριβολογία. Ἄλλ' ὁ Βαλαωρίτης ἔβλεπε τὰ σημεῖα, πού ἐπικροτοῦσαν τὴ γνώμη του καὶ ἐνίσχυαν τὴ φυσικὴ κλίση του, πού ἀρεσκοῦσαν στὶς ὑπερβολές,

στὶς δυνατὲς καὶ χτυπητὲς ἀντιθέσεις, στὶς παράτολμες καὶ ὑπεράνθρωπες παρομοιώσεις. Καὶ τὴν τάση του τούτη δὲν τὴν ἀρνεῖται. «Ὁ τερατολόγος Οὐγος, συνεχίζει, μὲ παρασύρει ὅπου θέλει, εἰς τὰ βάραθρά του, εἰς τὰ ὕψη του, εἰς τὰ σκότη του. Καὶ δὲν ΕΝΤΡΕΠΟΜΑΙ νὰ τὸ ὁμολογήσω ὅτι δὲν κατώρθωσα νὰ τελειώσω τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Παραδείσου καὶ τοῦ Καθαρηρίου, ἐνῶ δὲν χορταίνω τὸν Ὅσσιαν, μολονότι ἀπεδείχθη ἀναιδὴς καλπονόθευσις τοῦ τερατολόγου Μακφερσῶνος». Ποιητὴς ἡρωϊκὸς καὶ χειμαρρῶδης, εἶχε «τὴν μανίαν τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, καὶ ν' ἀφίνη τὴν φαντασίαν του νὰ τρέχη ἀχαλίνωτος».

Μπαίνοντας ὕστερα στὸ εἰδικὸ μέρος τῆς ἐπικρίσεως τῶν στίχων τοῦ ποιήματος καὶ ὁ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ὁ Βερναρδάκης ἐπέμενε περισσότερο, ἀνατρέπει τὶς ἀπόψεις τοῦ ἐπικριτῆ του μ' εὐκολία. Ἦξερε κατὰ βάθος τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησιν καὶ ἔπαιρνε ἐκεῖθε τὰ στοιχεῖα, πού τοῦ χρειάζονταν. Εἰδικώτερα ἀπὸ τὴν ἐπικρίσιν τῶν πρώτων στίχων δὲν μένει τίποτε ὄρθιο. «Τὰ φτερωτὰ ὄνειρα» εἶναι φράσις δημοτικώτατη καὶ κοινὴ. «Τὸ φυτρῶνον οἱ ἐλπίδες» ἐπίσης. «Ἡ ὄψις» εἶναι λέξις κοινώτατη καὶ στὴ σημασίᾳ πού τὴ μεταχειρίστηκε ὁ Βαλαωρίτης τὸ «Πατέρα» εἶναι λέξις ὄχι μόνον κοινὴ μὰ καὶ ποιητικώτατη στὸ στίχο, πού τὴ χρησιμοποίησε. Δίκαια ρωτᾷ ὁ Βαλαωρίτης «πῶς ἤθελες, λοιπόν, σοφώτατε, νὰ σοῦ στολίσω τὸν Πατριάρχην; Μὲ τὸ Παναγιώτατος;»

Ἡ φράσις ἐπίσης «σπαράζει ἡ καρδιά» εἶναι δημοτικὴ καὶ μονάχα ὁ Βερναρδάκης δὲν τὴν ἄκουσε. «Ὁλος ὁ κόσμος, κατ' αὐτόν, λέγει, «κτυπᾷ ἡ καρδιά», ἀλλ' ἄς λάβῃ ὑπομονὴν νὰ μάθῃ ἀπὸ ἐμὲ ὅτι διὰ μὲν τοῦ «κτυπᾷ» ἐκφράζεται ἡ κανονικὴ κίνησις τῆς καρδίας, διὰ δὲ τοῦ «σπαράζει» ὁ ὄργασμός αὐτῆς, ὅταν διατελῇ ὑπὸ τὸ κράτος σφοδρᾶς συγκινήσεως». Καὶ πιὸ κάτω, ἀναιρῶντας τὴ γνώμη τοῦ Βερναρδάκη, πῶς τὸ δάκρυ δὲν ἀνεβαίνει στὸ βλέφαρον γράφει: «Ἀλλὰ πού ἠκούσθη ποτὲ ὅτι τὸ δάκρυ προβάλλει εἰς τὸ βλέφαρον, λέγει ὁ ἀκαταλόγιστος διδάσκαλός μου. Πού ἠκούσθη; Ἠκούσθη παρὰ τῷ λαῷ, ὅστις ἐν τῇ νηπιότητί του ἐπιμένει πιστεύων ὅτι πηγὴ τῶν δακρῶν μας εἶνε τὰ φυλλοκάρδια καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀνεβαίνουν καὶ προβάλλουν ἐπὶ τῶν βλεφάρων, χωρὶς νὰ μετῶν τὸν ἀνήφορον ἢ τὸν κατήφορον. τὸν

ὁποῖον θὰ διατρέξουν διὰ τοῦ διαβήτου τῆς ἀθλίας γεωμετρικῆς σου ἐπιστήμης».

Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρώτους ὀκτὼ στίχους τοῦ ποιήματος. Ἀπὸ δῶ καὶ κάτω ἡ ἐπικριση τοῦ Βαλαωρίτη παίρνει τὸ χαρακτηριστὴρα τῆς ἀγριεμένης θάλασσης. Ὁ ποιητὴς παραφέρεται σὲ πολλὰ μέρη. Μὰ τοῦτο δὲν μειώνει τὴν ἀξία τῆς ἀναιρέσεως τῶν ἰδεῶν τοῦ Βερναρδάκη. Τόσον ἡ ἐπικριση, ὅσο κι' ἡ ἀναίρεση ἀποτελοῦν μιὰ ἀπὸ τὶς πρώτες συστηματικὲς ἐργασίαι πάνω στὴ νεοελληνικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ἀναγνώρισε κι' αὐτὸς ὁ διευθυντὴς τῆς «Ἡμέρας». Ἰδίως ὁ Βαλαωρίτης ἀνέπτυξε τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ μὲ τὴ δημοτικὴ ποίηση. Ἀναλύοντας τὸ στίχο: «Πενήντα χρόνοι ἐπέρασαν σὰν νᾶτανε μιὰ μέρα» γράφει: «Ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε οὕτω, σοφολογιώτατε, ὄχι διὰ νὰ εἶπη ἔτι ὁ καιρὸς καθὰ σὺ διατείνεσαι, περνεῖ γρήγορα μὲν διὰ τοὺς εὐτυχεῖς, ἀργὰ δὲ διὰ τοὺς δυστυχεῖς, ἀλλὰ διὰ νὰ σημειώσῃ ἀπλῶς ὅτι καὶ μετὰ μίαν ἑκατοντατηρίδα ἢ ἀνάμνησις τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἡμέρας ἦτο παρούσα ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἔθνους». Πιο κάτω ἐξηγεῖ τὴν ἀπορία τοῦ Βερναρδάκη ποῦ ρωτᾷ: «Ἄφου οἱ ὄφρες περνοῦν γλυκαῖς καὶ ἄμετρες, διὰ τοὺς ἀνθρώπους, πῶς, λέγει, περνοῦν στοῦ τάφου τὸ λιμάνι;» Ὁ ποιητὴς ἀγανακτεῖ: «Ἄκουσε, λοιπόν, καὶ μάθε: Σὺ, ὅστις ἰσχυρίζεσαι ὅτι γνωρίζεις καλῆτερά μου καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δὲν μοῦ ἐξηγεῖς διατὶ ὡς καλοὶ χριστιανοί, ἐνῶ πιστεύομεν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν τὴν μωρίαν νὰ πίπτωμεν γονυπετεῖς πρὸ τῶν οἰκογενειακῶν τάφων μας καὶ νὰ συνδιαλεγώμεθα μετὰ τῶν νεκρῶν μας, ὡς ἂν κάτωθεν τοῦ ψυχροῦ χῶματος, δι' οὐ καλύπτονται τὰ ὀστά των, ἔμενε τεθαμμένον καὶ τὸ ἀθάνατον πνεῦμά των; Δὲν ἠγάπησες τὸ ἀποκαλυπτῆριον ἄσμα μου, ἔστω. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐστάλαξεν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου οὔτε ἐν δάκρυ ἐπὶ τοῦ μνήματος τῶν γονέων ἢ τῶν τέκνων σου, οὔτε ποτὲ ἐπεκαλέσθης τὰς σκιάς των, καίτοι γινώσκων ὅτι τὸ ἀληθὲς λιμάνι τῶν ψυχῶν δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας; Τί σου πταίω ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὔρε τὸν τρόπον νὰ συνδυάζῃ τὴν φθορὰν μετὰ τῆς ἀφθαρσίας, τὸν τάφον μετὰ τῆς ἀθανασίας, ἀδιαφορῶν ἐντελῶς, ἂν οἱ ἄνθρωποι γεωμέτραι θέτουν στιγμάς, ἀποσιωπητικὰ καὶ χιλιόμετρα μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς;» Ἐρμηνεύοντας πρὸ κάτω τοὺς ἐ-

πίμαχους στίχους, ποῦ τόσον ὁ Πολυλάς, ὅσο κι' ὁ Βερναρδάκης εἰρωνεύθηκαν:

«Ἀνατριχιάζουν τὰ κλαδιὰ καὶ τὰ νερὰ κι' οἱ
(βράχοι
μένουν παράλυτα, νεκρά, σὰ νᾶχε διαπεράσει
κρυφὸ μαχαίρι αὐτὴ τὴ γῆ καὶ σκότωσε τὴν
(πλάσις).

Γράφει τὰ ἐξῆς: «Οὐδὲ μετριάζει ὁ εὐνεγῆς οὔτος ἀνώνυμος τὴν κατ' ἐμοῦ μανίαν τοῦ προβαίνων εἰς τὴν ἀνάλυσίν του. Ἄλλ' ἀνακράζει παράφρων πῶς εἶναι δυνατὸν «ν' ἀνατριχιάζουν τὰ κλαριά, πῶς μένουν παράλυτα τὰ νερὰ κι' οἱ βράχοι καὶ πῶς «σκοτινιάζει ἡ πλάσις ὄλη» διὰ τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου; Ἄλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί θέλει νὰ κτυπήσῃ εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους; Τὴν ἰδέαν; Δὲν πιστεύομεν. Διότι ἡ εἶδησις τῆς ἀπαγχονίσεως τοῦ Πατριάρχου πεσοῦσα ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν μαχομένων, ἐπέφερε γενικὴν νέκρωσιν καὶ ἀθυμίαν ἀπερίγραπτον. Τὴν ἔκφρασιν; Ἀλλὰ καὶ προηγουμένως ἀνέφερα ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς (καὶ περὶ τοῦτου δύναμαι νὰ δώσω ἄπειρα παραδείγματα) ἀτενίζων εἰς τὴν περιστοιχοῦσαν αὐτὸν φύσιν, πανθειστῆς ἀδιόρθωτος, εὐρίσκει ὄχι μόνον ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἔμψυχον, ἀλλὰ κολλακεύεται πιστεύων ὅτι καὶ οὐρανοὶ καὶ θάλασσα καὶ δένδρα καὶ βράχοι καὶ ἥλιος καὶ σελήνη συμμερίζονται τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην του, ὡς νὰ εἶναι ἀδιάσπαστα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.... τὸ κατ' ἐμέ.... Θὰ ἐξακολουθήσω κηρύττων ὅτι καὶ ἡ ἄψυχος φύσις ἐν Ἑλλάδι συμμετέχει τῶν παθημάτων μας καὶ ὅτι ὑπάρχουν παρ' ἡμῖν βράχοι μαλακώτεροι τινῶν καρδιῶν καὶ εὐαίσθητότεροι». Πιο κάτω μιλεῖ γιὰ τὰ «φτερωτὰ φίδια» καὶ δέχεται πῶς «ἡ δημοτικὴ σοφία ἀναγνωρίζει τέτοιου εἴδους, ὅπως τὸ «σ α ἱ τ ἄ ρ ι» κι' ἄλλα. Φθάνοντας στοῦ «θ ε ὄ χ τ ι σ τ ο κ ο τ ρ ῶ ν ι» ὑποστηρίζει πῶς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστο στὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ, κι' ἐκφράζει τὸ «γιγαντιαῖον τοῦ ἀναστήματός του». Ἀναλύει πειστικὰ τὸ «σ τ ὄ ν τ ἄ φ ο τ ο υ κ λ ε ι σ μ ἔ ν ο» ποῦ σημαίνει ταμπουρωμένο κι' ὄχι κλεισμένο. «Τὸ φλογερὸ καμίνι», ἐπίσης, ἐρμηνεύει μὲ τὸ «καίει» κι' ἔχι μὲ τὸ φωτίζει, ποῦ θέλει ὁ Βερναρδάκης. Ἔτσι ἀπὸ τοὺς ὄχτῶ στίχους τῆς πρώτης στρροφῆς κανεῖς δὲν εἶναι σφαλμένος, καθὼς κι' ἀπὸ τῆ δευτέρῃ ἐπίσης κανεῖς καὶ μονάχα δυὸ λάθη ὑπάρχουν ποῦ δέχεται ὁ ποιητὴς: Τὸ «ἔπεφτε τὸ σπαθὶ νὰ ξανασάνῃ στὴ θῆκη ξαπλωμένο» ὅπου τὸ «ξαπλωμένο» εἶ-

ναι περιττολογία φανερά» καὶ τὸ «σκασμένο» ἀντὶ «σκιασμένο» ποῦναι τυπογραφικὸ λάθος: Καὶ τελειώνει ὁ Βαλαωρίτης μὲ τὴν ἔξης φράση: «προκειμένου περὶ ποιήσεως, ἀποδέχομαι μὲν τὸ κύρος καὶ τὴν αὐθεντίαν ἐνὸς ἔθνους, ἀλλ' ἀποκρούω τ' ἀληρήματα καὶ τὰς ἐμπαθεῖς κρίσεις σχολαστικῶν ἀδι-ορθῶτων καὶ πεπωρωμένου».

Ἄν ἡ ἐπικρίση τοῦ Βερναρδάκη εἶχε βα-θειὰν ἀπήχηση στοὺς κύκλους τῆς Ἀθήνας, ὅμως κι' ἡ ἀπάντησις τοῦ Βαλαωρίτη προ-ξένησε μιὰ κατάπληξη. Κανείς δὲν περίμε-νε πὼς ὁ ποιητὴς τοῦ «Διάκου» θάπαντού-σε μὲ τόση δύναμη, μὲ τόση πειστικότητα καὶ γνώση τοῦ θέματος σέναν ἀναγνωρισμέ-νο σχολάρχῃ, ὅπως ἦταν ὁ Βερναρδάκης. Οἱ φίλοι μάλιστα τοῦ ποιητῆ στὴν Ἐπτάνη-σο ἀναδημοσίευσαν τὴν ἀπάντησι στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν ἐκυκλοφόρησαν εὐρύτατα. Ὁ δὲ φίλος τοῦ ἱστορικῶς, Παναγιώτης Χι-ώτης, πού γνώριζε καλὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσ-σα καὶ παράδοσι κι' εἶχε γράψει καὶ τὶς καλλίτερες μέχρι τότε μονογραφίες γιὰ τὴν κεινὴ, συστηματικώτερα ἀνέπτυξε καὶ σ' ἰ-διαίτερο φυλλάδιον τὴν ἀπάντησι τοῦ Βαλα-ωρίτη. Τὸ ἔργο φέρει τὸν τίτλον: «Π. Χιώτη. Ἐλέμμα εἰς τὰ κατακρινόμενα περὶ τῶν ἀ-ποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατρι-άρχου Γρηγορίου καὶ τοῦ Διθυράμβου τοῦ ποιητοῦ Α. Βαλαωρίτου—ἐν Ζακύνθῳ 1873», σελ. 1—37. Ἡ μονογραφία εἶχε δημοσιευ-θῆ καὶ προηγουμένως στὴ «Δημοτικὴ» ἔφημερίδα τῆς Ζάκυνθος (ἔτος Α', φύλλ. 19 Ἰουλίου 1872 κι' ἔξ.). Ὁ Βερναρδάκης εἶχε χάσει τὸ παιγνίδι κι' οὔτε κἀν τόλμησε ν' ἀπαντήσῃ. Ἐκεῖνος πού νόμιζε, πὼς κα-τεῖχε τὰ σκῆπτρα τῆς φιλολογικῆς καὶ κρι-τικῆς κινήσεως τῆς Ἀθήνας, ὁ συνεχιστής, κατὰ βάθος, τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὁ ἐχ-θρὸς μαζί καὶ φίλος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ἔπαιρνε ἕνα μάθημα ἀπὸ ἕνα ποιητῆ, πού δὲν ἀναγνώριζε. Ὁ δημοτικισμὸς εἶχε κερ-δίσει ἀκόμη μιὰ θέσι ἀπέναντι τῆς Λογίας παραδόσεως κι' ἔβγαине νικητὴς ἀπὸ ἕνα ἀ-γῶνα, στὸν ὁποῖον κατέβηκαν οἱ σοβαρώ-τεροι ἀντιπρόσωποι τόσο τῆς Ἐπτανησια-κῆς Σχολῆς ὅσο καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς. Οἱ ἐ-πικρίσεις μάλιστα κι' οἱ ἀπαντήσεις γύρω στὴν ποίησι τοῦ Βαλαωρίτη ὑπῆρξαν οἱ πρῶτες συστηματικὲς συζητή-σεις γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίησι, ὕστερα ἀπὸ «τὰ Σούτσεια» τοῦ Ἀσωπίου κι' ἔθε-ταν ἀντιμέτωπος τῇ Λογίᾳ καὶ τῇ Δημοτικῇ παράδοσι. Τότε ἐννοήθηκε κάπως βαθύτερα πὼς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησι εἶχαν ἀπαραράγραπτα δικαιώματα κι' εἶχαν νικήσει

στὴν πρώτη ἔφοδος ἐναντίον τοῦ Λογιωτατι-σμοῦ τῆς Ἀθήνας. Ἄλλ' ἡ λογία παράδοσι κι' ἰδίως ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ μὲ τοὺς Σού-τσους ἐπὶ κεφαλῆς εἶχαν θερμούς κι' ἀφω-σιωμένους ὀπαδοὺς, πού ἀνέλαθαν τὸν ἀ-γῶνα:

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ (1874—1877) ΚΙ' Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ποιητὴς μαζί καὶ κριτικὸς ὄξυς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος πού συστη-ματικὰ ὑποστήριξε τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ κι' εἰδικώτερα τοὺς Σούτσους. Ἀπέναντι τῶν Ἐπτανησίων καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, πού πολλοὶ τὸν θεωροῦσαν ὡς «Ἐθνικὸ ποιητῆ», ὑψώνει τὸν Παναγιώτη Σούτσο, τὸν ποιητῆ τῆς «Κιθάρας», τοῦ «Ὀδοιπόρου» καὶ μερικῶν ἄλλων δραματικῶν ἔργων. Δὲν εἶχεν ἀκόμη κοπάσει ὁ σάλος γύρω στὸ «Δι-θύραμβο» τοῦ Βαλαωρίτη, κι' ὁ Βλάχος δί-νει τὴν πολύκροτη διάλεξι «Περὶ Παναγιώ-του Σούτσου καὶ τῶν ποιήσεων αὐτοῦ», τὸ Μάρτιο τοῦ 1874. Ὁ Βλάχος, ἂν κι' ἀνε-γνώριζε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα «ὡς πτωχὴν μὲν, ἀλλὰ μελωδικὴν μόλον τοῦτο, θεωροῦσε πὼς οἱ Σούτσοι ἦταν οἱ πατέρες τῆς νεοελ-ληνικῆς ποιήσεως κι' ἰδίως ὁ Παναγιώτης ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἔθνικὸς ποιητὴς: «Ὁ Παναγιώτης Σούτσος, γράφει, ὑπῆρξεν ἀ-ληθῆς Ἐθνικὸς ποιητὴς, οὔτινος τὰ μελωδήματα ἔψαλλον οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ συγκινήσεως, ἐπαναλαμβάνομεν ἡμεῖς σῆ-μερον καὶ θέλουσιν εὐλαβῶς ἀπομνημονεύ-σει αἱ μέλλουσαι γενεαί». Ἄν καὶ χαρακτή-ριζε τὰ δραματικά του ἔργα ἀποτυχημένα καὶ τὴ μελαγχολικὴν του διάθεσι «ξένην, ὀ-θνεῖους στενάζουσιν στεναγμούς καὶ θρη-νοῦσαν ξένων θρησκευμάτων θρήνους», μὲ-λον τοῦτο δὲν ἔπαυε νὰ θαυμάζει τὰ πρῶτα του ποιήματα, πού ὠνόμαζε «θησαυρὸν γνη-σίως ἑλληνικόν, ἐν οἷς ἀκούομεν πλήρη ζω-ῆς καὶ ὑγείας καρδίαν, ἐν οἷς διαλάμπει ἀ-λήθεια αἰσθήματος ἀπαραμείωτος, ἐφ' ὧν ἀκτινοβολεῖ φαιδρὸς ὁ Ἥλιος τῆς Ἑλλά-δος, ὁ ἔρωσ τῆς ζωῆς, ὁ πόθος τοῦ εὐγενούς, ἡ λατρεία τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὠραίου. Οὐ-δεὶς ἐκ τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν ἠσθάν-θη κάλλιον αὐτοῦ τὴν καλλονὴν καὶ τὰ θέλ-γητρα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, οὔτε ὕμνησεν αὐτὰ περισσώτερον, ἀληθέστερον, μελωδι-κώτερον». Μιλώντας γιὰ τὶς ψυχρὲς ἀπει-κονίσεις πού μᾶς ἔδωσε τῆς ἑλληνικῆς φύ-σεως, γράφει τὰ ἔξης: «Ἡ διαύγεια τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοσφαιρας, τὸ φῶς τοῦ κυ-ανοῦ τῆς Ἑλλάδος οὐρανοῦ, ἡ σμαραγδίνη

τῶν πεδιάδων τῆς χλόης, ὁ ψίθυρος τῶν ρυακίων τῆς, ἡ δρόσος τῶν τοπίων τῆς, ἀντανάκλῶνται τοσοῦτον ἀρμονικῶς εἰς τὰς τοιοῦτου εἴδους ποιήσεις τοῦ Σούτσου, ὥστε ἀναγιγνώσκων τις αὐτάς, νομίζει ἑαυτὸν ὡσεὶ διὰ μαγείας μεταφερόμενον εἰς κατάφυτον τινα κοιλάδα τῆς Μεσσηνίας, παρὰ τὰς ὄχθας μυρμύροντος ρεύματος, ὑπὸ τὸ ἀμφίβολον ἀλλὰ γλυκὸν σκιάφωσ τῆς θολερᾶς θολίας αἰωνίου δάσους». Οἱ στίχοι ὁμῶς ποὺ παραθέτει λίγο ἀνταποκρίνονται στὴν πάρα πάνω ἐνθουσιαστικὴ ἀνάλυση. Ὁ ἀναγνώστης ἄς κρίνει!

Στῆς κουκουναριάς τὸν ἴσκιό στεκομαι πολλές
(φορὲς
καὶ τῶν χωρικῶν κυττάζω ταῖς ἀπλοϊκαῖς χαραῖς.
Στὸ νερὸ ἐδῶ μιὰ νέα τᾶσπρα χέρια τῆς δροσίζει
καὶ σταῖς ροδοδάφναις ἄλλη τὸ μικρὸ τῆς νανου-
(ρίζει...
Κι' ὁ βοσκὸς μὲ τὴ βοσκὴ του ξαπλωμένος στὰ
(λουλούδια
τὸν αὐλό του συντροφεύει μὲ ποιμενικὰ τραγού-
(δια.
Πῶς ἐσὺ βοσκὴ δὲν εἶσαι, πῶς βοσκὸς δὲν εἶμαι
(ἐγὼ
καὶ μαζί σου στὸ λιθάδι
καὶ μαζί σου ἀπ' ἀρνάκια τρυφερὰ δὲν ὀδηγῶ
ἓνα εὐμορφο κοπάδι;

Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Βλάχος ἀνέλυσε τὸ ἔργο τοῦ μελωδικώτερου ποιητῆ τῆς καθαρῆς ῥεύουσας, τοῦ Καρασούτσα, κι' ἀργότερα ἔδωσε ἄλλη πολὺκροτὴ διάλεξη γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο, ὅπου δίκαια ἐξύμνησε τὸ σατυρικὸ δαιμόνιο τοῦ Φαναριώτη ποιητῆ, τοῦ τόσο φιλελεύθερου μὰ καὶ τόσο δυστυχισμένου. Σκοπὸς τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ἦταν νὰ ἐξαρθῆ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ καὶ νὰ κριθοῦν καλλίτερα κι' ἀναλυτικώτερα τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν ποὺ τὴν ἴδρυσαν καὶ τὴν τροφодότησαν ἐπὶ πενήντα χρόνια. Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ὑπῆρξεν ἐκεῖνη, ὅπου «ἀντεκατοπτρίσθη» ἡ ἑλληνικὴ φύση, ἡ ἑλληνικὴ ψυχοσύνθεση κι' ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα!! Σὲ τὶς αὐτὲς τὶς ὁμιλίαις πούθεν ἄν ἀναφέρεται ἡ Ἐπτανησιακὴ Σχολὴ οὔτε μνημονεύεται τὸ ὄνομα κανενὸς ἀντιπροσώπου τῆς. Ὁ Σολωμός, ὁ Τυπάλδος κι' ὁ Βαλαωρίτης ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτές... Ἄλλ' ὁ Βλάχος διέκρινε τὴν ἔλλειψη καὶ τὰ 1875. θέλοντας νὰ χτυπήσει τελειωτικὰ τὴν Ἐπτανησιακὴ Σχολὴ μίλησε γιὰ τὸν Γεώργιο Τερτζέτη, τὸν ποιητῆ καὶ τὸν ἄνθρωπο, τὸ φίλο τοῦ Σολωμοῦ, τὸ θερμὸ κι' ἐμπνευσμένο δημοτικιστῆ. Ὁ Βλάχος δὲν θεωρεῖ τὸ Τερτζέτη Ἐπτανησιακὸ ποιητῆ, ἀλ-

λὰ θρέμμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Ἔτσι ἀντιτάσσει τὸ γνήσιο δημοτικιστῆ Τερτζέτη, στοὺς ἐπίλεκτους δημοτικιστὲς τῆς Ἐπτανήσου κι' ἰδίως στὸ Βαλαωρίτη. Ἐθνικὸς ποιητῆς γνήσιος δὲν εἶναι οὔτε ὁ Σολωμός, οὔτε ὁ Βαλαωρίτης, μὰ ὁ Τερτζέτης. Ξεχνώντας ὅ,τι εἶπε γιὰ τὸν Παναγιώτη Σούτσο γράφει καὶ γιὰ τὸν Τερτζέτη τὰ ἑξῆς: «Ὁ Γεώργιος Τερτζέτης εἶναι ὁ ΓΝΗΣΙΟΤΕΡΟΝ ἑλληνικὸς πάντων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ τῆ τε παλαιότερα καὶ τῆ νέα ἀντανάκλῶνται ἀψευδέστατα καὶ καθαρῶτα ὁ ἀληθὴς ἑλληνικὸς βίος, ὁ γνησίως ΕΘΝΙΚΟΣ διάκοσμος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.... Εἶχεν ἐνστερνισθῆ οὕτως εἰπεῖν καὶ ἐνσαρκώσει ἐν ἑαυτῷ ὁ ποιητῆς ἡμῶν τὸν βίον τῆς νέας Ἑλλάδος ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐξωτερικῇ ἐκδηλώσει». Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Τερτζέτης, ὡς ποιητῆς ἐνσαρκώνει τὸν ἑθνικὸν βίον τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Οἱ παλαιότερες συλλογές του: τὸ «Φίλημα» (1833) «Ἡ Ἀραβῶνα» (1834) κι' ἡ «Ἀπλὴ Γλῶσσα» (1847) περιέχουν πραγματικῶς ποιήματα τοῦ ἀναφέρονται στὸ βίον τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα, συνθετικώτερα κι' ὠριμώτερα ἔργα του, ἡ «Κόρινα καὶ Πίνδαρος» (1853) κι' «Οἱ Γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» (1855) ἔχουν ὡς θέμα μύθους τῆς Ἀρχαιότητος κι' ἀναπαριστοῦν τὴν ἀρχαία ζωὴ κι' ὄχι τὴ νεώτερη. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν «νὰ ἐνσαρκώνουν τὸν βίον τῆς νέας Ἑλλάδος» καὶ μάλιστα «ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐκδηλώσει;» Ἴσως ἀντιπαρταχθῆ πῶς καὶ στὰ ἔργα αὐτὰ ἀντανάκλῶνται ὁ βίος τῆς νεώτερης Ἑλλάδας κάτω ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους. Μιὰ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ποιημάτων αὐτῶν μᾶς δείχνει τάντιθετο. Μονάχα γιὰ τὸν πεζογράφον Τερτζέτη μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ πῶς εἶνε «ὁ γνησιώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ ἑθνικοῦ πνεύματος» κι' ὄχι γιὰ τὸν ποιητῆ. Γιὰ τὸν Τερτζέτη πρέπει νὰ γραφεῖ μιὰ συστηματικώτερη μελέτη. Ἄν σωζόταν ἀποσπασματικά, θάταν ποιητῆς ἐφάμιλλος μὲ τὸ Σολωμό. Ἄλλ' εἶχε τὸν ἀνδρισμὸ νὰ δημοσιεύει τὰ ἔργα του κι' ὄχι νὰ φῆνει ἀποσπασμάτα ἀποσπασμάτων....

Μιλώντας ὁ Βλάχος πιὸ κάτω γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Τερτζέτη ὑποστήριξε πῶς «ἡ γλῶσσα τῶν ποιημάτων του ἦτο ἡ γνήσια καὶ καθαρὰ δημοτικὴ, ἡ γλῶσσα, δηλαδή, τῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἡ γλῶσσα τοῦ Μηλιῶνη, τοῦ Ζήκου, τοῦ Λιάκου, ἡ γλῶσσα τοῦ Διάκου, τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐ-

τὸς εἶναι ὑπερβολικός. Ἡ γλῶσσα τοῦ Τερτζέτη ἦταν τεχνικὴ καὶ προσωπικώτατη, μὲ πολλὰ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας, κάπως ἀκατέργαστη, μὰ καλλιεργημένη δημοτικὴ κι' ὄχι «γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως». Καὶ συνέχιζε ὁ Βλάχος: «Ἐγραφε γλῶσσαν δημοτικὴν ἀληθῆ, ἀνεπιτήδευτον, πτωχὴν ἴσως, ἂν θέλετε, ἀλλὰ κομψήν, χωρὶς τινὰς ἀξιώσεις ἢ ζητήσεις τεχνημένας... Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιητοῦ ἡμῶν εἶναι πάντοτε ἢ ἀπὸ τοῦ γενικοῦ στόματος τοῦ συνόλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πηγάζουσα, ἢ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐννοουμένη, ἢ ἐπὶ τῶν ὁρέων ἡμῶν ἀντηχῆσασα, ἢ ἐν τῇ δημοτικῇ ἡμῶν ποιήσει διαϊωνισθεῖσα». Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Βλάχος ἔρριχνε πάρθιο θέλος ἐναντίον τῆς γλῶσσας τοῦ Βαλαωρίτη: «Δὲν συνέταξεν, ὡς ἄλλοι, διὰ πολλῶν κόπων καὶ σπουδῆς παντοδαπὴν ἐν σχήματι λεξιλογίου συναγωγὴν πάσης παραδόξου καὶ σπανίας δημοτικῆς λέξεων, ἀπομνημονευθεῖσης ἐδῶ ἢ ἐκεῖ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀνρεύη ἐν αὐτῇ τοὺς γλωσσικούς του μαργαρίτας καὶ ἔχει συγχρόνως τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν σημειώσεσι, γεγραμμέναις... διὰ καθαρευούσης γλώσσης». Οὐσιαστικῶς ἡ κριτικὴ τοῦ Βλάχου γιὰ τὸν Τερτζέτη, καθὼς κι' οἱ προηγούμενες γιὰ τοὺς Σούτσους καὶ τὸν Καρασούτσα, ἦταν ἔμμεση καὶ βίαιη ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Βαλαωρίτη καὶ τῆς Ἐπιτανησιακῆς Σχολῆς ποὺ τότε ἀρχίζε νὰ προσέχεται καὶ μελετᾶται στὴν Ἀθήνα. Ἄλλ' ὁ Βλάχος οὔτε κἂν ἀνέφερε ὀνόματα. Ἦταν ἀβρὸς καὶ συγκρατημένος στὴν ἐπίθεσις καὶ μιλοῦσε πάντοτε μὲ τὸ γάντι. Στὸ πρόσωπό του ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ εἶχε βρεῖ ἕναν ἐπιδέξιό μαχητὴ κι' ἕναν κριτικό, ποῦχε θέσει μὲ πολλὴ θέρμη μερικὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως.

Ἄλλ' ἀπέναντι τοῦ Βλάχου ὠρθώθηκε ἕνα ἐπιβλητικὸ ἀνάστημα σκεπτομένου καὶ κριτικοῦ: Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης. Στὸν ποιητικὸ κατακλυσμὸ τῶν «Ἐθνικῶν ποιητῶν», τῶν Σούτσων, τοῦ Καρασούτσα, τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Τερτζέτη, ὁ νέος κριτικὸς ἀντέτασσε τὴν ἀρνησι-σὴ. Βασισμένος πάνω στὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του κι' ἰδίως πάνω στὰ πρόσφατα κριτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Ἰππόλυτου Ταῖν ἔκρινε τὴν πνευματικὴν κατάστασι τῆς Ἑλλάδος θετικώτερα καὶ μὲ σύστημα. Ὑποστήριζε πῶς ὁ ποιητὴς δὲν γεννᾶται ἀλλ' εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐποχῆς του κι' ἀντανεκλάει τὴν ἐποχὴ του μέσα στὸ ἔργο του. Γιὰ νὰ

γεννηθεῖ συνεπῶς ποιητὴς πρέπει νὰ ὑπάρχει περιβάλλον κατάλληλο, ἀτμόσφαιρα ποιητικὴ, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ζήσει καὶ δημιουργήσει. Συνοψίζοντας τὶς σκέψεις του ἔγραφε τὰ ἐξῆς δογματικώτατα: «Εἰς μόνὰ τὰ ἐμπειρικὰ διδάγματα περιοριζόμενοι τῆς ἱστορίας, βλέπομεν ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ κάτοπτρα πιστῶς ἀντανεκλῶντα τὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων. Πλὴν τῶν ἐμφύτων τῇ ἀνθρωπότητι κοινῶν τύπων ἐκάστη φυλὴ ἔχει ἐν ἐκάστῳ αἰῶνι μυχίους τινὰς πόθους, ὀνειράτα καὶ ἐφέσεις, τὰ περιλαμβανόμενα σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἸΔΑΝΙΚΟΝ, οὗ ἢ ἀποτύπωσις εἶναι ἔργον τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ τεχνίτου». Καὶ συμπέρανε: «Ὁ ποιητὴς εἶναι ἀδύνατον νὰ γεννηθῆ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ἐκ τῶς μίας οἰασθῆποτε περιουσίας ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας». Ἐξετάζοντας τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, τὴν ἔβλεπε μὲ μάτι ἀπαισιόδοξο. Δὲν ὑπῆρχε μέσα της «οὔτε ἴχνος τοιαύτης ἀτμοσφαιρας». Ὁ Ρωμηὸς τῶν χρόνων τοῦ εἶχεν ἐπιδοθεῖ στὴν ἐπιδίωξι ὑλικῆς μικροζωῆς, ἀμελῶντας τὴν καλλιέργεια ὑψηλοτέρου ἰδανικοῦ, ἱκανοῦ νὰ ἐμπνεύσει «ποιητὴν ἄξιον τοῦ ὀνόματος»· θεωροῦσε τὴν περίοδο «μεταβατικὴ» καὶ περίμενε τὴ γέννησι τοῦ ποιητῆ κατὰ τοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία εἶχεν «ἀπαρνηθῆ τὰ πάτρια καὶ ἀποξενωθῆ τοῦ βασανίζοντος τὰ λοιπὰ ἔθνη πνευματικοῦ σάλου». Μὲ τὶς δογματιὰς αὐτὰς προϋποθέσεις κρίνοντας τὸ δραματικὸ ἀγῶνα τοῦ 1877, ἀπέριψε καὶ τὰ δώδεκα ἔργα, ποὺ ὑποβλήθηκαν στὸ διαγωνισμό, διότι «οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν οὔτε βραβεῖου, οὔτε δάφνης, οὐδὲ κἂν μνείας ἄξιον». (Ροῖδου: Κρίσις δραματικοῦ διαγωνισμοῦ 1877 Περιοδ. Παρνασσός, τόμ. Α' (1877) σελ. 218—225). Ἄν τοῦ Βλάχου ἡ ἐνθουσιαστικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ ἦταν ὑπερβολικὴ, ὅμως κι' ἐκεῖνη τοῦ Ροῖδου εἶχε τὰ τρωτὰ της μὲ τὴν ἀπαισιοδοξία της, τὴν ἀρνησι-σὴ καὶ τὴν μονομέρειά της. Ἄλλ' ὁ Ροῖδης ἀπέβλεπε ἄλλου: Ἦθελε νανοίξει νέα συζήτησι γιὰ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς τέχνης στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐξετασθοῦν ἄλλη μιὰ φορὰ οἱ νεοελληνικὲς πνευματικὲς ἀξίες τῶν τελευταίων ἐκατῶ χρόνων. Καὶ τὸ κατώρθωσε.

Ὁ Βλάχος πειράχτηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Ροῖδου. Πῶς ἡ νεώτερη Ἑλλάδα δὲν εἶχε «ποιητὰς, ἀξίους τοῦ ὀνόματος», ἀφοῦ γέννησε τοὺς Σούτσους, τὸ Ραγκαβῆ, τὸν Καρασούτσα, τὸν Τερτζέτη, ποιητὰς, ποῦ

τόσες φορές ἐγκωμίασε ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ Παρνασσοῦ καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχε δημοσιεύσει τόσες ἐργασίες; Τὸ ζήτημα ἦταν προσωπικό. Ὁ Ροῖδης εἶχε χτυπήσει στὰ καίρια ὀλόκληρο τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Βλάχου μὲ λίγους αἰσθητικούς ἀφορισμούς. Κι' ὁ τελευταῖος ἀπάντησε στὶς ἀπόψεις τοῦ Ροῖδου μὲ μιὰ διάλεξη, ποὺ φέρει τὸν τίτλο: «Περὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως περὶ Γεωργίου Ζαλακώστα» (Περιοδ. «Παρνασσός», τόμ. Α' (1877) σελ. 321—342. «Ἀνάλεκτα», τόμ. Β', σ. 110—140). Ἐνόμιζε, καθὼς ἔλεγε, «ἱερὸν καθῆκον ν' ἀποδείξῃ ὅτι οὔτε αὐτὸς ἐφαινοτάσιόκοποι λαλῶν περὶ νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως, οὔτε ὑπέκλεπτε ταχυδακτυλουργῶν τὴν προσοχὴν τοῦ κοῖνου, οὔτε κριτικὰς μελέτας ἐπαγγελλόμενος ἠνθίζεν ἐγκωμιστικῶς τὸν λόγον, οἷον εὔνους τις ἐπιτήδειος πανηγυριστῆς καὶ ἐγκάθετος οὐδαμινοτήτων ἐπαινήτης». Μπαίνοντας στὸ θέμα ἀντέκρουσε τὴν πρώτη γνώμη τοῦ Ροῖδη «περὶ περιρρεούσης ἀτμοσφαιράς» ὑποστηρίζοντας τὴν ἀντίθετη θεωρία, πὼς «ὁ Θεὸς γεννᾷ καὶ ὁ Θεὸς ἐμπνέει τοὺς ποιητάς, οὐχὶ δὲ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη κοινωνία, οὔτε ἡ ἄλλη ἄλλως καὶ ἀλλαχοῦ ἀτμόσφαιρα αὐτῆς». Ἄλλ', ἂν πλείστες ἀμφιβολίες ἔχει κανεὶς νὰ διατυπώσῃ γιὰ τὴν ἀποψη αὐτή, μ' ὅλον τοῦτο ὁ Βλάχος ἔβλεπε τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος πολὺ καθαρώτερα ἀπὸ τὸ Ροῖδη... Ἀπαντώντας στὴν δευτέρη ἰδέα τοῦ τελευταίου, πὼς δὲν ὑπῆρχε τότε στὴν Ἑλλάδα «ποιητικὴ ἀτμοσφαιράς», ἔγραφε πὼς ἡ κοινωνία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀποτελοῦσε τὸ μέτρον τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ πὼς ἡ ὑπαιθρος περιέκλειε ἀπέραντους θησαυροὺς ποιητικῶν ἐμπνεύσεων. «Διέλθετε, κήρυττε, τὰ παρθένα δάση τῆς Ἀκαρνανίας, ἀνάβητε εἰς τὰς χιονοσκεπεῖς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέλθετε εἰς τὰ θεσσαλικά πεδία, ἐρωτήσατε τὰς κρημορείας τοῦ Ταυγέτου καὶ πανταχοῦ θέλετε ἀκούσει σφύζουσιν τὴν γνησίαν τοῦ Ἑλλήνος καρδίαν, πανταχοῦ θέλετε ἰδῆ σπινθηρίζοντα τὸν ὀφθαλμόν του πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος». Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἦταν σύμφωνος μὲ τὸ Βαλαωρίτη, ποὺ τὴν ποίησίν του κατέκρινε καὶ πάλι.

Καὶ παράδειγμα ἐμπνευσμένου ποιητῆ ἔφερνε τώρα νέο: τὸ Γεώργιο Ζαλακώστα. Δὲν ἔπαυε δὲ νὰ θεωρεῖ τοὺς Σούτσους, τοὺς Ραγκαβῆδες, τὸν Καρασούτσα, τὸν Παράσχο καὶ τὸν Τερτζέτη, ὡς τοὺς κατ' ἐξοχὴν «Ἑλληνας ποιητάς, οἱ ὅποιοι παρήγα-

γον ποιήματα τιμῶντα τὴν νεαρὰν ἡμῶν φιλολογίαν καὶ τοὺς γράφοντας αὐτά». Ἄν ανέφερε καὶ τὸ Βαλαωρίτη τὸκανε ἀπὸ συγκατάβαση: Πιὸ κάτω θὰ βρεῖ περίστασι γιὰ νὰ τὸν χτυπήσει. Οὐσιαστικῶς ἡ διάλεξη ἐκείνη ἦταν μιὰ θερμὴ ὑπεράσπιση τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς καὶ τῆς ἰδέας πὼς ὁ ποιητῆς γεννιέται καὶ πὼς στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε «ποιητικὴ ἀτμοσφαιράς» ἰκανὴ νὰ ἐμπνεύσῃ ἔργα ἀξιόλογα. Ἄν κι' ὑποστήριζε τὸ δόγμα πὼς ὁ «Θεὸς γεννᾷ τὸν ποιητῆ», μ' ὅλον τοῦτον παραδεχόταν πὼς ὁ Ζαλακώστα «ἐν Ἰταλίᾳ νεανίας παιδευθεὶς καὶ πρωτῶς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ τὴν φαντασίαν ἀρδεύσας διὰ τῶν ναμάτων τοῦ Ἰταλικοῦ Παρνασσοῦ, εἶχε ὑποστή, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τὴν ἐπίδρασιν τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος κρατούσης ἐν Ἰταλίᾳ ποιήσεως»!!! Φράση ποὺ ἐπικύρωνε ὅτι ὁ Ροῖδης ὑποστήριζε καὶ ποὺ προκάλεσε τὸ δίκαιο σαρκασμὸ τοῦ ἀντιπάλου του!... Μιλώντας τελευταία γιὰ τὴν γλῶσσα τοῦ Ζαλακώστα ἔρριχνε τὰ βέλη του ἐναντίον τοῦ Βαλαωρίτη: «Οὐδεὶς τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐξετίμησε κάλλιον τοῦ Ζαλακώστα τὸ ποιητικὸν κάλλος τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ οὐδεὶς ἔγραψεν αὐτὴν καθαρώτερα, γνησιωτέρα. Δὲν συνηρμάθισεν, οὔτε συνεμίξησεν ὡς ἄλλοι, τὴν γλῶσσαν τῆς δημοτικῆς τοῦ ποιήσεως ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ φράσεων τῶν πανταχοῦ λαλουμένων ἰδιωμάτων». («Ἀνάλεκτα», τόμος Β', σ. 139). Ἀποδοκίμαζε δὲ τὴν χρῆσιν τῆς δημοτικῆς σὲ μεγάλα ποιήματα ἢ στὸν πεζὸ λόγον, συμφωνώντας μερικῶς μὲ τὴν γνώμη τοῦ Ζαλακώστα, πὼς ἡ δημοτικὴ ἦταν «μιξοβάρβαρη» καὶ πὼς πρέπει νὰ τὴ μεταχειρίζονται κάποτε οἱ νέοι μας ποιηταὶ «εἰς μικρὰς μόνον ποιήσεις, διότι ἄλλως οἱ πολὺ ἐπιγενέστεροί μας δὲν θέλουσιν εὔρει οὐδὲ ἴχνος αὐτῆς!!!». Καὶ θεώρουσε ἀτοπὴ τὴν ἰδέα αὐτή, τὴν προτροπὴ ὅμως τοῦ Ζαλακώστα ὠνόμαζε ὀρθή.

Στὴν κριτικὴν τοῦ Βλάχου ἀπήντησε ὁ Ροῖδης μὲ τὰ ρηξικέλευθα καὶ περιώνυμα φυλλάδια, πᾶψαν ἐποχὴν στὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, μὲ τὸ «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Κριτικῆς» καὶ μὲ τὸ κυριώτερον: «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως». Ἄν ὁ Ροῖδης ὠνόμασε τὰ «Σούτσεια» τοῦ Ἀσωπίου ὡς «τὸ κύκνειον ἄσμη τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς», τὰ παρὰ πάνω φυλλάδια τοῦ Ροῖδη ἔρριξαν τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς θετικῆς κριτικῆς στὸν τόπον μας. Ἐδείξαν τὸ δρόμον πρὸς τὴν ἀληθινὴν ποιη-

τικὴ ἔμπνευση, κι' ἔδωκαν τὰ ὄπλα γιὰ νὰ πολεμήσει κι' ἐπιβληθεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίηση στὴν φιλολογία μας. Ὁ συγγραφέας τῆς «Πάπισσας Ἰωάννας» δὲν εἶχε παρουσιασθεῖ μέχρι τότε ὡς κριτικὸς συστηματικώτερα. Τὸ πεδίου αὐτὸ κορφολογοῦσαν οἱ διάφοροι ἐπίσημοι κριτικοὶ τῶν ποιητικῶν διαγωνισμῶν, ὑποδεικνύοντας ὡς πρότυπα ποιήσεως, καθὼς εἶδαμε, τοὺς Σούτσους, τὸ Ραγκαβῆ, τὸν Καρασούτσα καὶ τελευταίᾳ τὸν Τερτζέτη καὶ τὸ Ζαλακώστα. Ὁ Ροῖδης στὸ πρῶτο φυλλάδιο «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Κριτικῆς», ἀνέπτυξε καὶ πάλι τὴν ἰδέα τῆς «περιρροῦς ἀτμοσφαιράς» μὲ πολλὰ παραδείγματα, ἀντλημένα ἀπὸ διακεκριμένους συγγραφεῖς. Ἐρχόμενος στὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῶν νεοελλήνων ποιητῶν, περιώριζε κάπως τὴν ἀρχικὴ του ἄρνηση. Δὲν παραδεχόταν ὁμῶς τοὺς Σούτσους ὡς ποιητὰς, οὔτε τὸν Ραγκαβῆ, ἀλλ' οὔτε καὶ κανέναν ἄλλο τῆς καθαρεύουσας ἀπὸ κείνους ποῦχεν ὑποδείξει ὁ Βλάχος. Εὐφυέστατα χαρακτηρίζοντας τοὺς παρὰ πάνω γράφει: «Τοὺς μακαρίτας Σούτσους θέλει ὁ Βλάχος ποιητὰς, οὐχὶ ὁμῶς τοιοῦτους τὸν Κορνήλιον καὶ τὸν Ρακίναν. Τὸν κ. Ραγκαβῆ συγκαταλέγει μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου μετὰ τῶν γνησίων Ἑλλήνων, τῶν ὅλως ξένων εἰς τὰ μαγγανεύματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὸν δὲ παροιμιώδη καταστάντα ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν τοῦ ὕφους ἐγκράτειαν Λεοπάρδην συγκατηγορεῖ μετὰ τοῦ Μαντζῶνη ὡς διδάξαντα τὸν Ζαλακώσταν τὴν στομφολογίαν. Τοιαύτην θραῦσιν δὲν ἠθελε κατορθώσῃ οὔτε ὁ κ. Ἀφεντούλης ὁμιλῶν περὶ Δάντου, οὔτε σεισμὸς ἐντὸς ἐργοστασίου ὑαλικῶν». Ἀπέναντι τῶν ποιητῶν τοῦ Βλάχου ὁ Ροῖδης ἀντέτασσε τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὸ Σολωμό. Ἡ ὑπόδειξη αὐτὴ ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν τότε νεοελληνικὴ διανόηση κι' ἀπὸ τότε χρονολογίεται τὸ ἔμβλημα τῶν δημοτικιστῶν: Ἐπιστροφή στὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ τὸ Σολωμό.

Συγχρόνως δημοσίεψε καὶ τὴν ἄλλη κριτικὴ του διάλεξη «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως», τὴ γλαφυρώτατη καὶ πολεμικώτατη αὐτὴ μελέτη, ποῦ γκρέμισε κυριολεκτικῶς τὰ εἰδῶλα τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς κι' ἀπάνω τους ἔστησε τὰ ἀγάλματα τῶν ἀληθινῶν ποιητῶν τοῦ τόπου: Τοῦ μεγάλου Βηλαρά, τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη. Ἐχοντας τὴ γνώμη πὼς κάθε κριτικὴ «πρέπει νὰ στηρίζεται εἰς γενικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ ἀποτελῇ μικρογραφία»

καλλιλογίας», ἀνέλυε τὴ νεοελληνικὴ ποιητικὴ παραγωγή, βασισμένος πάντως στὰ δεδομένα τοῦ περιβάλλοντος, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ Ταῖν, καὶ στὴν ἰδέα τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Ἐγραψε ἓνα ἐξαίσιο δοκίμιο αἰσθητικῆς, ὅπου ἡ κριτικὴ ὀξύτητα, ἡ διαύγεια, τὸ πνεῦμα, ἡ πολεμικὴ, ἡ εἰρωνεία κι' ἡ σοφία ἔδωσαν τὰ χέρια καὶ συνεργάσθηκαν γιὰ νὰ ρθῶν στὴν ἐπιφάνεια ἀξίες, ποῦ ἡ σχολαστικὴ ἡλιθιότητα τῶν καθαρευουσιάνων κι' ὁ ἀπαίσιος λογιωτατισμὸς τῆς Ἀθήνας εἶχαν θάψει γιὰ καιρὸ. Ἄλλ' ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ταφεῖ. Μιὰ μέρα ξαναπαίρνει τὰ δίκαιά της κι' ἀναφαίνεται πρὸς τὸ φῶς. Κι' ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἰδέες του, αὐτὲς θὰ προκαλοῦν πάντοτε συζήτηση ὄχι μονάχα στὸν τόπο μας, μὰ καὶ σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμον. Ἀποτελοῦν τὸ αἰώνιο πρόβλημα τῆς Τέχνης: ἂν ὁ ποιητὴς γεννιέται ἢ ἂν ὁ ποιητὴς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιβάλλοντος. Ρεαλιστῆς, ὅσο καὶ μεταφυσικοὶ θὰ ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ τῆς Τέχνης καὶ θὰ διαπληκτίζονται πάντοτε. Κι' αὐτὸς ὁ Ροῖδης φαίνεται πὼς τελευταίᾳ εἶχεν ἀποβάλλει τὸν ἀπόλυτο δογματισμὸ τῆς θεωρίας του, δεχόμενος πὼς ὁ ποιητὴς ἔρχεται στὸν κόσμον, κλείνοντας μέσα του τὸ σπóρο, ποῦ κατόπιν ἀναπτύσσεται μέσα σὲ κατάλληλη κοινωνικὴ ἀτμοσφαῖρα (Ροῖδου Ἔργα, τόμ. Γ', σελ. 57), γνώμη ποῦ διατύπωσε κι' ὁ Βαλαωρίτης. «Εἶναι ἀναντίρρητον, ἔγραφε, παρεμβαίνοντας στὴ συζήτηση Βλάχου—Ροῖδη, ὅτι ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶνε πλασμένος ἐκ φύσεως τοιοῦτος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζῆ καὶ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιράς δυναμένης ν' ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸν σπóρον, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὅστις μένων ἀκαλλιέργητος ἢ θὰ ἀπέβαιεν ἐντελῶς στειρὸς ἢ θ' ἀπέδιδε καρποὺς προωρισμένους εἰς ἄφευκτον καὶ ταχεῖαν σῆψιν» (Βίος καὶ Ἔργα, τόμ. Α', σελ. 219).

Ἄλλ' ἀφήνοντας τὶς γνώμες αὐτὲς, ποῦ πάντοτε θὰ δίνουν λαβὴν σὲ συζητήσεις καὶ φθάνοντας στὶς σκέψεις τοῦ Ροῖδη γιὰ τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ ποίηση, βλέπουμε τὴ φωτεινὴ ματιὰ του νὰ πέφτει στὰ πράγματα καὶ νὰ χύνει ἄπλετο φῶς, ἐκεῖ ποῦ προηγουμένως βασίλευε βαθὺ σκοτάδι: Μιὰ γλῶσσα ὑπῆρχε ποιητικὴ, ἡ ζωντανή, ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ποιητὲς ἀξιοὶ τοῦ ὀνόματος δὲν ἦσαν ἐκεῖνοι, ποῦ νόμιζε ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή, μὰ οἱ ποιητὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθινῆς ἐμπνεύσεως, οἱ δημοτικιστῆς. Μιλώντας γιὰ τὰ ποιητικὰ ἰνδάλμα-

τα τοῦ Βλάχου τὰ κατέρριπτε μ' εὐκολία, χτυπώντας τα μ' ἓνα, μὰ θανάσιμο χαρακτηρισμό. Γιὰ τὸν Παναγιώτη Σούτσο συμφωνοῦσε μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ἀσωπίου, ποῦ χεν ἀναλύσει λεπτομερέστατα ὁλόκληρο τὸ ἔργο του. «Ἐν ἀκριβεστέρα ὅπως οὖν ἐξετόσει ὀλίγοι στίχοι του ἤθελον κριθῆ οἱ ὅλως δόκιμοι καὶ ὡς εὐρημα ἀναφέρει τέσσαρας μεταξὺ χιλίων». Γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο καὶ τὸ Ζαλακώστα ὁ Ροῖδης γράφει τὰ ἐξῆς: «Δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ἀρνηθῶμεν ποιητικὴν τινα ἀξίαν εἰς ἐκεῖνοι τὰς πρώτας σατύρας καὶ τούτου τὰς μιμήσεις τῆς δημώδους Μούσης... Δυστυχῶς ὁ μὲν Σούτσο ἐποίησε τὴν «Τουρκομάχον», ὁ δὲ Ζαλακώστας τὰς δημοτικὰς του δάφνας ἐρούπιανε διὰ καθαρευόντων ποιημάτων, πέμπας εἰς ποιητικούς διαγωνισμούς συμφύρματα εὐήχων λέξεων, ἄνευ ἐννοίας πολλάκις τῆς παραμικρᾶς. Ὁ Ζαλακώστας ἦτο ἀληθῶς ἀριστοτέχνης τοῦ μέτρου. Τοῦτο ὅμως δὲν δικαιολογεῖ τὴν μεταβολὴν τῆς ποιήσεως εἰς ἀπλὴν τυμπανοκρουσίαν» (σελ. 29). Γιὰ τὸν Τερτζέτη καὶ τὸν Ραγκαβῆ δὲν ἐκφράζεται τίποτε. Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους δύο ποιητὲς ἀναγνωρίζει τὸν δημοτικιστὴν κ' ὄχι τὸν καθαρολόγον Ἀχιλλέα Παράσχο καὶ τὸ Βαλαωρίτη. Γιὰ τὸν Παράσχο δὲν μιλάει συγκεκριμένα κ' οὔτε ἀναφέρει ἓνα στίχο του. Ὅμως στὸ Βαλαωρίτη ἀφιέρωσε τὸ κυριώτερο μέρος τῆς μελέτης του (σελ. 31 — 37). Νομίζει κανεὶς πῶς τὸ «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως» μελέτημα γράφτηκε γιὰ τὸ Λευκαδίτη θάρδο. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπικρίσεις τοῦ Διθυράμβου στὸν Πατριάρχην καὶ τὴν πολεμικὴν τοῦ Πολυλά, τοῦ Βερναρδάκη, τοῦ Βλάχου καὶ τῶσων ἄλλων, ὁ Βαλαωρίτης ἔπαιρνε τὴ θέσιν του μετὰ στὴ νεώτερη φιλολογία μας. Κ' ἐπέκρινε ὁ Ροῖδης τὴς ἀπιθανότητες καὶ τὸ ρωμαντισμὸ τῆς «Φροσύνης», ὅμως ἀναγνώριζε «τὴν ἀκμαίαν ἐμπνευσίν, τὸν ἀσιατικὸν πλοῦτον τῆς φαντασίας καὶ τὴν γοργότητα τοῦ καταρράκτου τῶν μεταφορῶν... Ἄνευ τινὸς ὑπερβολῆς λέγομεν ὅτι ἐλάχιστοι ποιηταὶ κέκτηνται πλουσιώτερον τοῦ Βαλαωρίτου ταμείον παρομοιώσεων καὶ εἰκόνων». Γιὰ τὴν οὐσία τῆς ποιήσεως τοῦ Βαλαωρίτη ὁ Ροῖδης εἶχεν ἐνδοιασμούς. Τὸ ἰδανικὸν του δὲν ἦταν ζωντανό, ἀφοῦ σύγχρονον ἰδανικὸν δὲν ὑπῆρχε «Οὕτω λοιπόν, μὴ ὑπάρχοντος σήμερον παρ' ἡμῖν ζῶντος ἰδανικοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐκθάψῃ τὸ κλέφτικον, νὰ ταριχεύσῃ τὸ λείψανον διὰ ρωμαντικῶν ἀρωμάτων καὶ νὰ στολίσῃ αὐτὸ διὰ ποικί-

λων πετραδίων. Τὰ ἀρώματα εἶναι γλυκύτερα καὶ τὰ πετράδια ἀκτινοβόλα. Τὸ κλέφτικον ὅμως ἰδανικόν, τὸ ζῶν κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐμπνεύσεως ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ποιητῶν, δὲν ζῆ πλέον ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Ἑλλήνων». (σελ. 35).

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ροῖδης ἐπέβαλεν ὀριστικὰ τὸ Βαλαωρίτη, ὄχι μόνον στὴ συνείδησιν τοῦ Ἔθνους, ποῦ προῦπήρχε, μὰ καὶ στὴ συνείδησιν τῶν μορφωμένων, ποῦ χαν ἀκόμη ἐνδοιασμούς γιὰ τὸ τραγοῦδι τοῦ Λευκαδίτη. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ποίησις, ἡ δημοτικὴ παράδοσις γενικώτερα, ποῦ τόσο περιφρονοῦσαν στὴν Ἀθήνα, ἐγίνε ἀντικείμενον μελέτης τῶν νεώτερων, ποῦ σπώντας τὰ ἔσχατα τοῦ παρελθόντος, δόθηκαν στὴ Ζωὴ καὶ τῇ γύρω πραγματικότητι, ἀφήνοντας τοὺς νεκροὺς «θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς». Ἡ προτροπὴ τοῦ Ροῖδης: Ἐπιστροφὴ στὸ δημοτικὸν τραγοῦδι καὶ στὸ Σολωμό, καθὼς κ' ἡ μελέτη τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ καὶ τῶν κυριωτέρων ποιητῶν τῆς κοινῆς, τοῦ Βηλαρά, τοῦ Χριστόπουλου κ' ἰδίως τοῦ Βαλαωρίτη ἄρχισε μὲ φανατισμὸ νὰ πραγματοποιεῖται. Ἰδίως οἱ νέοι πῆραν ὡς σάλπισμα ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τὴς γνώμης τοῦ Ροῖδης, κηρύσσοντας τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν παλαιῶν εἰδῶλων τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς. Καὶ δυνατὸν οἱ ἀρχεὶς τοῦ Ροῖδης γιὰ τὴν Τέχνην νὰ προκάλεσαν νέα συζήτησιν ἀνάμεσα Βλάχου — Ροῖδης καὶ νὰ διατυπώθηκαν καὶ πάλιν ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ δογματισμὸν τους, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς Τέχνης θὰ παραμένει πάντοτε πρόβλημα. Ἡ σφοδρὰ ἀπάντησις τοῦ Βλάχου: «Ὁ νέος Κριτικὸς» ὅπου μὲ ἀπέραντη καὶ πάλιν σοφία, ὑποστήριξε τὸ δόγμα ὁ ποιητὴς γεννιέται, καθὼς κ' ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ροῖδης: «Τὰ Κείμενα», οἱ παρατηρήσεις τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου, τοῦ κατόπιν Ζᾶν Μορεᾶς, κ' ἡ κριτικὴ τοῦ Ραγκαβῆ γύρω στὴν περίφημη διάλεξιν «Περὶ Συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως», δὲν ἔλυσαν τάλυτον ζήτημα, ἂν ὁ ποιητὴς γεννιέται ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιβάλλοντος. Ὅμως οἱ ἀπόψεις τοῦ Ροῖδης γιὰ τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν οἱ ἀξίεις ποῦ πρῶτος ἐκεῖνος ὑπεστήριξε στὴν Ἀθήνα, τὸ κήρυγμά του γιὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς ἀληθινούς ἐργάτες τοῦ στίχου ἐπεκράτησαν τότε ἀπόλυτα. Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολὴ εἶχε κλονισθῆ. Ἡ συζήτησις γύρω στὴν νεοελληνικὴν ποίησιν ἀπέδειξε πῶς οἱ Ἑπτανήσιον κ' ὁ Βηλαράς ἦσαν πραγματικοὶ ποιητὲς κ' ὄχι οἱ στιχοπλόκοι τῆς Ἀθήνας. Ἡ ἐθνικὴ παράδοσις τοῦ στίχου ξανάβρισκε τὴν

δρόμο τῆς πρὸς τὰ μπρός. Αὐτὸς ὁ κορυφαῖος τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ὠμολόγησε πὼς ἂν ἐκ τῆς κριτικῆς καταγιγίδος τοῦ Ροῖδη ἐπιπλέωσι ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης κι' ὁ Βηλαρᾶς, θὰ ἦρκουν γιὰ νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἐσβέσθη ἐξ ὀλοκλήρου ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀκτὴς ποιήσεως». Εἰδικῶς μάλιστα ἔπερνε τὸ μέρος τοῦ Βαλαωρίτη ἀποδεικνύοντας τὶς γνώμες τοῦ Ροῖδη ὡς ἀντιφατικὰς κι' ἀμφίβολες σχετικὰ μὲ τὸν ποιητὴ τοῦ «Διάκου» (Α. Ρ. Ραγκαβῆ: Περὶ τῶν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως γραφέντων ὑπὸ Ροῖδου — 1877).

Ἡ συζήτηση ἔδωκεν ἀφορμὴν, ὥστε κι' αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης, ποὺ μόναζε, ἀποτραδηγμένος στὴ Λευκάδα, νὰ γράφει στὸ Ροῖδη καὶ νὰ τὸν συγχαρεῖ γιὰ τὴ στάση του ἄπέναντι τῶν ποιητῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Λογιωτατισμοῦ. Χωρὶς νὰ συμφωνεῖ μαζί του σὲ πολλὰ ζητήματα, ὁμως ἐπέδοκίμαζε τὶς γνώμες του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση. Ὁ Βαλαωρίτης εὐρύνοντας τὴ συζήτηση ἐκμυστηρεύονταν στὸ Ροῖδη τὶς πιὸ ἐνδόμυχες σκέψεις του, γιὰ τὰ νεοελληνικὰ πράγματα. Οἱ σκέψεις αὐτὲς τοῦ Λευκαδίτη βάρδου ἔχουν μεγάλο ἐνδιαφέρον. Προέρχονται ἀπὸ ἄνθρωπο, ποῦζησε τὰ τριάντα φιλολογικὰ καὶ πολιτικὰ χρόνια τῆς Ἑλλάδος, ὅσο πολὺ λίγοι καὶ ποὺ γνώριζε τὴ δημοτικὴ παράδοση, ὅσο κανεὶς ἄλλος σύγχρονος. Οἱ ἐπιστολές, ὅπου περιέχονται οἱ γνώμες του μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἢ φιλολογικὴ κι' ἐθνικὴ διαθήκη τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὅπως «ὁ Λογιώτατος Ταξιδιώτης» τοῦ Βηλαρᾶ, ὅπως κι' ὁ «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ, ἔτσι κι' οἱ ἐπιστολές αὐτὲς εἶναι ἠρωϊκὰ σαλπίσματα πρὸς τὴν ἀναγέννηση τῆς ἐθνότητος, πρόσκλησι πρὸς νέα ἰδανικά, ἐξαισιοὶ χαιρετισμοὶ πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ ποιητὴς πολλὰς φορὰς ξεσπάει σὲ βρυχηθμούς, σὲ βιαιότητες, σὲ ὕβρεις. Ἀλλὰ πὼς ἀλλοιώτικα μποροῦσε νὰ ἐκφρασθεῖ ἕνας ἀναγεννητῆς, ποῦβλεπε τὸ θάρραθρο, ὅπου φερόταν ἡ νέα γενεά; Χωρὶς φανατισμό, χωρὶς πόλεμο, χωρὶς μάχη, μποροῦσε «νὰ ἐκπορθῆσῃ» κανεὶς τὴν Ἀθήνα, ὅπου βασιλεῦε ὁ σκληρότερος Λογιωτατισμός, ποὺ σκότωνε καὶ πνεῦμα κι' αἴσθημα καὶ ζωὴ καὶ γλῶσσα; Ἡ μακροχρόνια ἀγανάκτηση καὶ περιφρόνηση ποῦτρεφε ἐναντίον τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς Ἀθήνας ἐπὶ τέλους ξέσπασε κι' ὁ Βαλαωρίτης φάνηκε καὶ πάλι ὁ πολεμιστῆς, μὲ τὴν ἀρματωλικὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἀκλόνητη πίστη

πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ πραγματικῶς μίλησε ὡς προφήτης γιὰ τὰ πεπρωμένα τῆς γλώσσας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ γενικώτερα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς του.

Κι' ὅσον ἀφορᾶ τὴ γνώμη τοῦ Ροῖδη πὼς ὁ ποιητὴς εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ περιβάλλοντος, ὁ Βαλαωρίτης δὲν τὴν ἀποδεχόταν ἀπόλυτα διατυπώνοντας πολὺ ὀρθότερη γνώμη, ποὺ συμβίβαζε κάπως τὰ πράγματα ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους: «Εἶναι βέβαιον, εἶναι ἀναντίρρητον, ἔγραφε, ὅτι ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶναι πλασμένος ἐκ φύσεως τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ ζῆ καὶ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιρας δυναμένης νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸν σπόρον, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὅστις μένων ἀκαλλιέργητος ἢ θὰ ἀπέβαινε ἐντελῶς στείρος ἢ θὰ ἔδιδε καρποὺς προωρισμένους εἰς ἀφευκτον καὶ ταχεῖαν σήψιν». Ἀπορρίπτοντας ὁμως τὴ γνώμη πὼς ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα, συμφωνοῦσε μὲ τὸ Βλάχο ἐξαιρόντας τὴ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου ποὺ διατήρησε τὴ δημοτικὴ παράδοση: «Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἀτμόσφαιρα ποιητικὴ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σπόρου τοῦ ποιητικοῦ, ἀλλὰ δὲν παραδέχομαι, ὅτι τοιαύτη δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ τὰ μὲν πάτρια ἦθη ἀπηνήθημεν, τοῦ δὲ διανοητικοῦ βίου τῶν ἔθνῶν τῆς Δύσεως εἰσέτι δὲν μετέχομεν, οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσιν τοὺς ἐσπερίους ποιητὰς νόσοι τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν.»—«Ὅχι—Ἄν ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον ἐσκότωσε τὴν πρὸς τὴν ποίησιν ἔμφυτον ὄρμην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν, δὲν εἶναι ἡ ἐλλειψὶς ἀρμοδίας ἀτμοσφαιρας πρὸς περίθλαψιν καὶ ἀνατροφήν τῆς αὐτοφυοῦς διαθέσεως, ὄχι, ὄχι, ὄχι, ἀλλ' ὁ Λογιωτατισμός. Αὐτὸς ἔπνιξε τὰ ἔμβρυα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῶν μητέρων καὶ ἀπερρόφησε πᾶσαν ἰκμάδα καὶ πᾶσαν ζωτικότητα... Αὐτὸς κατέφαγε τοὺς ὠραίους ποιητικοὺς χρόνους τοῦ Ζαλακώστα καὶ τοῦ Παράσχου καὶ τοῦ Τανταλίδου καὶ πολλῶν ἄλλων οἵτινες βεβαίως θὰ ἦσαν σήμερον τὸ κόσμημα καὶ ἀγλάϊσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, ἂν περιφρονούντες τῶν γραμματικῶν τὰς μικρὰς ἀξιώσεις ἐπέδιδοντο εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ δημοτικοῦ πλοῦτου καὶ περιέβαλλον τὰς ἰδέας διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ζῶντος Ἑλληνισμοῦ, ἀντὶ τῶν σαβάνων κόσμου παλαιοῦ, σαρακοφαγωμένου, καταρρέοντος. Ἡ τυραννία αὕτη τοῦ Λογιωτατισμοῦ ἔπνιξε τὴν ποίησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐχρειάσθη μεγάλη ἐπιμονὴ καὶ μεγαλυτέραι ὑπομονὴ μέχρις οὗ ἴδη τις τὴν Σύγκλητον

τοῦ Ἐθνικοῦ Πανδιδακτηρίου προσκαλοῦσαν ἓνα κεκηρυγμένον ἀντάρτην, ἓνα ἀδιόρθωτον καὶ χωριάτην ποιητήν, ἐμέ, νὰ τοῦ ἀναθέσῃ καὶ τοῦ ἐμπιστευθῇ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου».

Μπαίνοντας εἰδικώτερα, στὸ κύριο θέμα τῆς «ποιητικῆς ἀτμοσφαιράς» διαφωνοῦσε ριζικὰ μὲ τὸ Ροῖδη: «Ἄν ἐξαιρέσεις ἔγραφε τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἐλευθέρως Ἑλλάδος, δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς ὁ βίος τοῦ ἔθνους. Δὲν ὑπάρχουν βέβαια ἀρματοῦλοι καὶ κλέφτες, ἀλλὰ ζῆ ἀκόμη ἡ γενεά, ἣτις ἀμέσως τοὺς διεδέχθη καὶ φέρει νωπὰς, ζωηροτάτας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ παρελθόντος. Ἡ Εὐρυτανία, ὁ Βάλτος, τὸ Ξηρόμερον, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Αἰτωλία, ἡ Δωρὶς καὶ ἐκ τῶν δουλωμένων ἐπαρχιῶν ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία δὲν μετέβαλον πολὺ οὔτε τὰ ἔθνη οὔτε τὰ ἔθιμα... Δὲν παύουν ὄνειρευόμεναι τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους ἐθεωρεῖτο φοβερὸν δυστύχημα ν' ἀποθάνῃ τις ἐπὶ τῆς κλίνης του. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἠσθάνθη αὐτὸς ἐγώ, ὅτε νέος ὢν πολλὰς κατέτριψα ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ἀναστρεφόμενος μετὰ τῶν ὀρεσιβίων κατοίκων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξετάζων τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς των καὶ τὰς ὁρμὰς τῆς καρδίας των. Ἔχω πλήρη πεποίθησιν ὅτι ἡ φύσις ἡ ἑλληνικὴ, ἡ ἐλπίς περὶ προσεχοῦς καὶ πλήρους τοῦ Γένους ἀποκαταστάσεως, ὁ ἄσβεστος πόθος μιᾶς ὀριστικῆς μετὰ τοῦ προγονικοῦ ἐχθροῦ μας συγκρούσεως καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ ἐπελθὼν θάνατος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, παρασκευάζουν ὁλονὲν ποιητὰς καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι σήμερον δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι». Ἐρχόμενος στὸ ζήτημα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἀναγνώριζε πῶς ὕστερα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐπικράτησίν της: «Ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν φοβεῖται πλέον διωγμούς καὶ ὕβρεις. Ἐκάθισε τροπαιοῦχος καὶ νικηφόρος ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ ἐκηρύχθη βασίλισσα καὶ κυρία. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπουλωθῶσιν αἱ μαστιγώσεις τῶν ἀγωνοδικῶν, πρὶν ἢ λησμονηθῶσιν τὰ ἀναθέματα ὅσα ἐξετοξεύθησαν καθ' ἡμῶν τῶν χυδαῖστων, τῶν προδοτῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν φωτοσβεστῶν, ἀπαιτεῖται καιρὸς καὶ μόλις παρέλθη. ὦ! τότε θὰ ἴδῃς εὐθύς βλασταίνοντα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους εὐωδέστατα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως». Γιομάτος πεποίθησιν γιὰ τὸ μέλλον ὀραματιζόταν τὴν πρόοδο τῆς δημοτικῆς ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια. «Τοῦ κάκου κοπιῶσι καὶ βασανίζονται ὅσο

κατακόπτουν καὶ ποδοπατοῦν τὴν δημόδη γλῶσσαν τόσον ἐκείνη θὰ θρασομανᾷ καὶ θὰ ἀνδρειεύεται... Φαντάσου τί θὰ εἶναι μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὅταν μὴ ὑπάρχοντος τοῦ Λογιωτατισμοῦ ὅλοι θ' ἀσχολοῦνται εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τὸν πλουτισμὸν της». Καὶ τελείωνε μὲ τὴν μεστή φράση: «Ἐθνος ἄνευ ἐθνικῆς ποιήσεως δὲν ἀναγεννᾶται. Θὰ ἦτο δὲ θέαμα ὅλως ἔκτακτον ἂν προώρισται νὰ εἶμεθα ἡμεῖς ἡ πρώτη ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος. Ἀνάγκη λοιπὸν ἀφευκτος νὰ γεννηθῇ καὶ νὰ προαχθῇ παρ' ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις, ἣτις μόνη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὴ». Περίμενε τὴν πολιτικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῆς τέχνης καὶ τὸ θάψιμο τοῦ Λογιωτατισμοῦ.

Τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Βαλαωρίτη ὑπῆρξαν προφητικά. Ὁ θάνατος τοῦ Λογιωτατισμοῦ στὴν ποίηση εἶχε σημάνει. Αὐτὸς ὁ Ροῖδης θεωροῦσε τὸ 1877 ὡς τὸ τέλος τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως. Θεωροῦσε τὸ ἔργο τοῦ Ραγκαβῆ, τὸν Ἰουλιανὸν Παρθιάτη πού δημοσιεύτηκε τότε «ὡς τὸ κύκνειον ἄσμα τοῦ ἐκπνέοντος Λογιωτατισμοῦ». Καὶ πραγματικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ τούτη κυφοροῦνται καὶ μορφώνονται οἱ μεγάλοι ἀναγεννητῆς, πού θὰ δόσουν τὴν κατεύθυνση, πού ταίριαζε στὴν τέχνη, πού θ' ἀνασυνδέσουν καὶ θὰ συνεχίσουν τὴ δημοτικὴ παράδοση, πού θὰ συνθέσουν ἔργα προωρισμένα νὰ βαρύνουν πάνω στὴν φιλολογικὴ συνείδηση τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους: Ὁ Παλαμᾶς, ὁ Δροσίνης, ὁ Πάλλης, ὁ Ἐφταλιώτης, ὁ Φωτιάδης, ὁ Κονεμένος, πού τὸ περίφημα φυλλάδιό του «Περὶ Γλώσσας» (1873) καὶ «Πάλτε περὶ Γλώσσας» (1875) ἐνίσχυσαν τόσο τὸν ἀγῶνα κι' ἐπηρέασαν δραστηκᾶ τὴ σκέψη τοῦ Ψυχάρη. Κι' ὁ πραγματικὸς ἥρωας αὐτῆς τῆς ἐπάνοδος στὴ ζωὴ καὶ στὴ δημοτικὴ παράδοση ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού τύπωσε τὰ «Στιχουργήματα» (1847) μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ «Διάκου» (1867) κι' ἀκόμη μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ «Φωτεινοῦ» (1878) ἐπὶ τριάντα χρόνια στάθηκε στὶς ἐπάλξεις τοῦ δημοτικισμοῦ παλεύοντας, ἀγωνιζόμενος καὶ δημιουργώντας ἀδιάκοπα. Ἡ κοινωνικὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Βαλαωρίτη ἀπὸ ἀναγεννητικὴ ἀποψη ὑπῆρξε τεράστια στὴν ἐποχὴ τῆς καὶ μονάχα ὁ ἱστορικὸς μπορεῖ νὰ τὴν ἀναμετρήσει καὶ τὴν ἐκτιμήσει, ὅπως πρέπει. Ὁ μέγας Βηλαράς, Χρηστόπουλος, αὐτὸς ὁ Σολωμός, εἶχαν λησμονηθεῖ. Κανεὶς δὲν τοὺς διύβαζε στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλη, στὸ κέν-

τρον αὐτὸ τοῦ συντηρητισμοῦ ἢ στ' ἄλλα σημεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑπτάνησο. Ἄλλ' ἦρθε ὁ Βαλαωρίτης συνεχιστὴς τῆς δημοτικῆς παράδοσεως, κρατώντας ψηλὰ τὴ σημαία, γιὰ νὰ διατηρήσῃ ἀκμαία αὐτὴ τὴν παράδοση καὶ τὴν παραδόσει στὰ χέρια τῶν μεταγενεστέρων ἀμόλυπτη. Ἄν ὁ Ροῖδης τὸ 1877 φώναζε —χωρὶς νὰ τὸ πιστεύει— ἐπιστροφή στὸ Βηλαρά, στὸ Σολωμὸ καὶ στὸ Χρηστόπουλο, ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἐπάνοδο αὐτὴ τὴν εἶχε πραγματοποιήσει μέσα στὸ γιγαντιοῦ ἔργο του. Εἶχε συνεχίσει τὴ μεγάλη δημοτικὴ παράδοση στὴν ποίηση, τὴν ἐποχὴ, ποὺ τὴν εἶχαν ἔλοι λησμονήσει.

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Τὸ 1877 κλείνει ἡ ἔρευνα, ἡ συζήτηση κι' ὁ ἀγὼνας γύρω στὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ποὺ ἡ κριτικὴ τῶν κορυφαίων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τόσο διεφώτισε ἀπὸ κάθε πλευρὰ. Ὁ Ροῖδης φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμή πὼς νίκησε καὶ πὼς οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν ποίηση ἦσαν πειστικώτερες ἀπὸ κείνες τοῦ Βλάχου. Ἄλλ' ἔχει ἔτσι τὸ πρᾶμα; Σήμερα μποροῦμε νὰ κρίνουμε, κάπως ἀντικειμενικώτερα, τὶς τότε διατυπωθεῖσες ιδέες καὶ νὰ τοποθετήσουμε τοὺς ἀντιπάλους στὸ βᾶθρο ποὺ τοὺς ἀξίζει καὶ μάλιστα τὸν Ἄγγελο Βλάχο, ὡς ἐξεταστή καὶ κριτικὸ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἀναμφιβόλως ὁ Βλάχος εἶναι ἕνας παρεξηγημένος, ποὺ μέχρι σήμερα δὲν ἐξετάστηκε, καθὼς ἔπρεπε. Ἀναμφισβήτητα ἡ κριτικὴ τοῦ Ροῖδη τὸν ἔβλαψε. Ἀλλὰ σήμερα, ποὺ ἔχουμε τὴν προοπτικὴ τοῦ χρόνου καὶ τὴν πείρα ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς παράδοσεως, στὴ λογοτεχνία τουλάχιστο, μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἀσφαλέστερα. Ὅτι χῶριζε τὸ Ροῖδη ἀπὸ τὸ Βλάχο στέκεται σὲ τοῦτο: Ὁ πρῶτος ἦταν ἕνας πολὺ συγχρονισμένος, ποὺ ζητοῦσε νὰ κυκλοφορήσῃ, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο, εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα στὸν τόπο μας. Ὁ Ροῖδης ἦταν πολὺ εὐρωπαϊκός, πολὺ πολιτισμένος, πολὺ αἰσθητικὰ καταρτισμένος. Ὁ Βλάχος ἐπεδίωκε μιὰν ἐκκλιση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀξιῶν, μὲ σεβασμὸ στὴν παράδοση. Κακῶς νομίζεται πὼς ὁ Βλάχος ὑπῆρξεν ἀντιδραστικὸς καὶ συντηρητικὸς «καθαρευουσιάνος» ὅπως τὸν παράστησε ὁ Ροῖδης. Ὁ κριτικὸς ποὺ πρῶτος μίλησε γιὰ τὸ δημοτικιστὴ Τερτζέτη, (1874) τὴν ἐποχὴ ποὺ κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ προφέρει τὴ λέξη δημοτικιστής,

ἢ αἰσθητικὴ ποὺ ἀνέλυσε μὲ τόσο θαυμασμὸ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ζαλακώστα (1877), ὁ ποιητὴς, ποὺ μετέφρασε πρῶτος Σολωμὸ στὰ γαλλικὰ (Λυρικὰ Ποιήματα, σελ. 298—300) κι' ἐξεθείασε τὶς κοινωνικὲς σάτυρες τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὶς γραμμένες στὴ δημοτικὴ (1877) ἦταν δυνατό νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἀντιδραστικὸς, συντηρητικὸς καὶ μισονεϊστής; Ὁ ἴδιος δὲν μᾶς ἔδωσε τὴν κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου τῆς Γεωργίας Σάνδη (1877) καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐξέταση τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ζολᾶ; (1879).

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἐρίδα γιὰ τὴν ποίηση τὸ μέλλον ἔδειξε πὼς ὁ Βλάχος εἶχε περισσότερο δίκαιο κι' ἡ θεωρία του ἦταν πιὸ προσαρμοσμένη στὶς σύγχρονες ἀπόψεις τῆς ἐπιστήμης τῆς τέχνης. Ὁ Ροῖδης ἔβλεπε σὰν ἕνα ἐπιστήμονα τὴν ποίηση. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ταιν καὶ πολλῶν ἄλλων φυσιοκρατῶν, ὑποστήριζε πὼς ὁ ποιητὴς εἶνε γέννημα τοῦ περιβάλλοντος, ἐνῶ ὁ Βλάχος παραδεχόταν πὼς ὁ ποιητὴς γεννιέται καὶ πὼς γιὰ τὴν ἐκκόλαψη ἐνὸς μεγάλου δημιουργοῦ δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖον ἕνα γόνιμο κοινωνικὸ περιβάλλον ἐντυπώσεων, αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων. Κι' οἱ δυὸ ὑπῆρξαν πολὺ δογματικοί, ἂν κι' ὁ Βλάχος στὸ Ὀμηρικὸ Ζήτημα εἶχε διατυπώσει ὀρθότερες ἀπόψεις, καθὼς εἶδαμε. Καὶ μέχρι σήμερα ἡ ἐπιστήμη τῆς αἰσθητικῆς δὲν κατῶρθωσε νὰ ἐξιχνιάσει ἂν τὸ περιβάλλον παίζει πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς μεγάλου πνεύματος. Γενικῶς ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ποὺ δέχεται πὼς ἡ μεγάλη προσωπικότητα εἶναι ἀκόμη γιὰ τὴν ἐπιστήμη «ἕνα ἀνεξήγητο, ὑποσυνείδητο», γνώμη ποὺ περισσότερο συμφωνεῖ μὲ τὴ θέση τοῦ Βλάχου, ποὺ ὑποστήριξε στὸ «Νέο Κριτικὸ» πὼς ὁ μέγας ποιητὴς «αἶρεται ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου, οὐδεμίαν ἔχων ἐθνικότητα» (σελ. 43). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ Βλάχος ἔξω ἀπὸ τὴ μεγάλη του μόρφωση ἦταν πνεῦμα καλλιτεχνικώτερο ἀπὸ τὸ Ροῖδη, μὲ λεπτὸ γούστο καὶ ποιητικώτερη συνείδηση καὶ παραγωγή. Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ κατόπιν Ζὰν Μορεάς, ποὺ πῆρε μέρος στὴ συζήτηση, φαίνεται πὼς κι' αὐτὸς ἔρριχνε δίκαιο στὸ Βλάχο. Καὶ μόλα ταῦτα μέχρι σήμερα ὁ Ροῖδης θεωρεῖται νικητὴς στὸν ἀγὼνα, γιὰτὶ μίλησε τελευταῖος κι' ὁ Βλάχος δὲν ἀπάντησε.... Ἄλλὰ μὴν ξεχνᾶμε πὼς ὁ Ροῖδης ὑπῆρξε δημαγωγικώτερος στὴν πολεμικὴ του κι' ἕνας γόης τῆς ἐκφράσεως, ἐνῶ ὁ Βλάχος κι' ὡς λόγιος καὶ γενικώτερα ὡς χαρα-

κτήρας ἦταν πολὺ ντούρος κι' ἀριστοκράτης.

Ἄλλὰ τίποτε δὲν διαψεύδει περισσότερο τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀντιδραστικότητα καὶ συντηρητικότητα τοῦ Βλάχου, ὅσον οἱ μεταφράσεις του, ποὺ σὸλη τὴ ζωὴ του τὸν ἀπασχόλησαν καὶ ποὺ συμπίπτουν κι' αὐτές, μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ πνευματικὴ καὶ μάλιστα μεταφραστικὴ ἐκείνη περίοδο. Μποροῦμε μάλιστα νὰ πούμε, πὼς τίποτε δὲν δείχνει τὴν ἐκλεκτικότητα τοῦ Βλάχου, τὸ λεπτὸ γούστο του καὶ τὴ συνειδητὴ ἐργασία του, ὅσον οἱ μεταφράσεις ποὺ πρόσφερε στὸ ἑλληνικὸ κοινό. Στὸ μεταφραστικὸ κατακλυσμὸ τῆς ἐποχῆς του, μετέχει κι' αὐτός, δίδοντας ὁμως ἔργα ἀνώτερα καὶ προσέχοντας τὴν ποιότητα τοῦ περιεχομένου τους. Ἡ παράδοση ποὺ ζεῖ μέσα του, τὸν κάνει σκεπτικὸ μαζὶ κι' ἐκλεκτικό. Μεταφράζει, ἀλλὰ μεταφράζει, σταθμίζοντας τοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς του: τὴν κοινωνικὴ κατάσταση, τοῦ τόπου, τὶς κλίσεις τοῦ λαοῦ καὶ τὴν πνευματικὴ του ἀνάπτυξη. Γιὰ τοῦτο προτιμᾷ: Γεωργία Σάνδη (1859), Χάινε (1863), Γκαίτε (1867), Λαμαρτίνο (1868), Λέσσιγκ (1879), Μπαλζάκ (1883), Βύρωνα (1887) κι' ἄλλους κλασσικοὺς ἢ ποὺ πέρασαν στὴν παγκόσμια ἐκτίμηση, ὡς ἀνώτεροι δημιουργοὶ τοῦ στίχου καὶ τοῦ λόγου. Στὶς μεταφράσεις του μάλιστα, ἀριθμεῖ καὶ μιά, ποὺ κατέχει ἐξαιρετικὴ θέση στὶς ἐργασίες του: εἶναι ἡ μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Μπαρτόλδου, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῶς μετάφραση, ἀλλ' ἀναδημιουργία, βασισμένη πάνω σὸλες τὶς πηγές, ποὺ ξανακοίταξε ὁ Βλάχος καὶ παράθεσε στὴν ἑλληνικὴ, ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα τῶν χρονολογίων, τῶν αὐτοπτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν...

Καθὼς θὰ παρατήρησε κανεὶς, ὁ Βλάχος

ὑπῆρξε πολὺ ἐκλεκτός, ὅπως κι' ὁ Πολυλάς στὰ τελευταῖα του. Δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ τὸ ριζοσπαστισμὸ καὶ τὴ νεωτεριστικὴ μανία τῆς ἐποχῆς του, οὔτε γλωσσικῶς ἐνεωτέρισε, πρᾶγμα, ποὺ τὸν μειώνει κάπως. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔβλεπε πὼς εἶχαμε κάνει ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὸν ξενισμό, παραβλέποντας τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἐξέλιξη εἶχε καταστήσει πολὺ ραγδαία καὶ καθόλου ἀφομοιωτικὴ. Ἀπλῶς ἐπιθηκίζαμε ἀπὸ νεωτεριστικὴ ματαιοδοξία. Ὁ δημοτικισμὸς εἶχε φθάσει στὰ ἄκρα μὲ τὰ γλωσσικὰ καὶ δῆθεν λογοτεχνικὰ πυροτεχνήματα τοῦ Ψυχάρη. Νέες ἀξίες, μιᾶς ἀμφίβολης ποιότητος, εἶχαν κατακλύσει τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ πρὸ πάντων τὴ νέα φιλολογίμας, ποὺ περνοῦσε ἀπὸ μιᾶ κρίσιμη περίοδο. Κι' ἐνῶ ὁ Ροῖδης ὑποστήριζε κι' ἐπικίμαζε κάθε ἐκκεντρισμὸ μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου του, ἀπεναντίας ὁ Βλάχος ἀντιστάθηκε στὴν στάση αὐτή, ἐπικαλούμενος ἀξίες περισσότερο γόνιμες καὶ περισσότερο σταθερές. Νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ μπεῖ ἕνας φραγμὸς γιὰ λίγο καὶ ν' ἀναμετρήσουμε τὰ πράγματα ἔξω ἀπὸ φανατισμοὺς κι' ἐμπάθειες. Ἐβλεπεν ἴσως διαυγέστερα ἀπὸ πολλοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του κι' ὡς κριτικὸς κυρίως πολέμησε γιὰ τὶς ἀρχές του. Ἄλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀκούστηκαν τὴν ἐποχὴ του. Σήμερα, ποὺ τὰ πράγματα πῆραν τὸν κατήφορο, σήμερα κι' ὁ Βλάχος πῆρε τὴ θέση του, μιᾶ θέση μέσα στὸ Πάνθεο τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως, δίπλα στοὺς πιὸ ἐκλεκτοὺς, στοὺς πιὸ δυνατοὺς καὶ κάτι περισσότερο, δίπλα στοὺς πιὸ συνετοὺς κι' ἰσορροπημένους Ρωμηοὺς τοῦ περασμένου αἰῶνα...

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

